

מעורבותה של איראן במרחב הערבי

הגיונות, יעדים ומאפיינים

רז צימט

INSS
המכון למחקרי ביטחון לאומי
THE INSTITUTE FOR NATIONAL SECURITY STUDIES
מכון אביב
TEL AVIV UNIVERSITY

ACIS
מרכז אליאנס ללימודים איראניים
THE ALLIANCE CENTER FOR IRANIAN STUDIES
מרכז איראן שיתופי המחקר האקדמי באוניברסיטת תל אביב

מזכר 232
פברואר 2024

היא תידרש להגן בעתיד על הערים שלה. הוא הוסיף כי מזכ"ל חזבאללה חסן נצראללה אמר לו שאם לא תינקט פעולה מיידית נגד ישראל, יהיה צורך להילחם מחר נגד כוחות צה"ל בביירות.²⁰⁶ במפגש עם בכירי המשטר במאי 2018 ציין ח'אמנהאי כי אין להתעלם מכך שנכחותה של איראן במדינות האזור ותמיכת עמי האזור ברפובליקה האסלאמית מהווים עומק אסטרטגי החיוני לביטחונה הלאומי.²⁰⁷ בפגישתו עם נשיא סוריה אסד, שהגיע בפברואר 2019 לביקור ראשון בטהראן מאז פרוץ מלחמת האזרחים בסוריה, הצהיר ח'אמנהאי כי איראן רואה בסוריה את העומק האסטרטגי שלה וגאה בסיוע שהעניקה לסוריה, המהווה חלק מציר ההתנגדות.²⁰⁸ באוקטובר 2019 קבע ח'אמנהאי שהרחבת העומק האסטרטגי נחוצה לעיתים אף יותר ממימוש משימותיה החשובות ביותר של המדינה, והטיל את האחריות למשימה זו על משמרות המהפכה.²⁰⁹ ניתן לראות בהצהרות אלה ביטוי לחשיבות הגוברת שאיראן מייחסת לצורך להרחיב את פעילותה מעבר לגבולותיה, תוך ניצול ההזדמנויות הטמונות במציאות הגאופוליטית שהתעצבה במרחב הערבי בעשור האחרון.

206 "אמיר עבדאללהיאן: זמאן דר ע'זה רו בה פאיאן אסת/נתניהו באיד מתוקף שוד" [אמיר עבדאללהיאן: הזמן בעזה אוזל/צריך להפסיק את נתניהו], סוכנות הידיעות אירנ"א, 16 באוקטובר 2023.

207 "ביאנאת דר דידאר מסאולאן נט'אם" [הצהרות במפגש עם בכירי המשטר], אתר מנהיג איראן, 23 במאי 2018.

208 "מנט'ור רבהר מעט'ם אנקלאב אז עמק אסתראתז'יכ רואבט איראן וסוריה" [כוונת מנהיג המהפכה בעומק האסטרטגי של הקשרים בין איראן וסוריה], תסנים, 27 בפברואר 2019.

209 "ביאנאת דר דידאר מג'מע עאלי פרמאנדהאן ספאה" [הצהרות במפגש עם המועצה העליונה של מפקדי משמרות המהפכה], אתר מנהיג איראן, 2 באוקטובר 2019.

פרק 3

השימוש בארגונים שלוחים

בספטמבר 2019 עמד דרשן תפילות יום השישי במשהד, איתאללה אחמד עלם אל-הודא, על ההבדל בין מצבה הגיאואסטרטגי של איראן כיום למצבה בשנות ה-80. "לפני 39 שנים הפציצו [העיראקים] את שדה התעופה מהראבאד ותקפו אותנו מגבול מערב ודרום-מערב. תוך ימים ספורים, 1,500 ק"מ מארצנו היו נתונים לתוקפנות האויב והעולם כולו שילב ידיים", אמר איש הדת הבכיר, "אך כיום איראן אינה רק איראן [עצמה] והיא אינה מוגבלת לאזור גיאוגרפי אחד. 'הגיוס העממי' העיראקי, אנצאראללה בתימן, החזית הלאומית הסורית, הג'האד האסלאמי בפלסטין, חמאס בפלסטין וחזבאללה בלבנון – כולם איראן". הוא הוסיף כי ל"התנגדות" באזור יש אימאם אחד, והוא מנהיגה העליון של איראן ח'אמנהאי.²¹⁰ דבריו של איש הדת הבכיר מבטאים היטב את החשיבות הרבה שהרפובליקה האסלאמית מייחסת לארגונים שלוחים ברחבי המזרח התיכון כאמצעי למימוש האינטרסים הלאומיים שלה. השימוש בשלוחים הפך לאחד היסודות המרכזיים בתפיסת הביטחון הלאומי של איראן ובפעילותה האזורית לאחר המהפכה האסלאמית. כבר בראשית שנות ה-80 החל המשטר האיראני לגייס ארגונים לא-מדינתיים, שהפכו במהלך השנים לרשת הכוללת עשרות אלפי לוחמים המקיימים קשרים ברמות שונות עם איראן. רשת זו, המכונה לעיתים 'רשת האיום האיראני' (Iran Threat Network, ITN), רופפת ומגוונת ביחס למוצאם של חבריה, לרקע האתני והדתי שלהם, להשתייכותם הפוליטית, למידת השפעתם במדינות שבהן הם פועלים ולרמת הקשרים עם איראן, והיא נתמכת על ידי טהראן מבחינה ארגונית, כספית, פוליטית או צבאית.²¹¹

השימוש במושג 'ארגונים שלוחים' (proxies) אינו מובן מאליו ונתון לפרשנויות שונות ולמחלוקת מחקרית. במשמעותו הפשוטה משמש המונח לתיאור צד שלישי, המעורב בסכסוך בין שני צדדים המעוניינים להשפיע באמצעותו על התוצאה האסטרטגית שלו.²¹² באופן כללי הארגון השלוח מוגדר כשחקן (מדינתי או לא-מדינתי) המתבקש להילחם בשמה

210 "עלם אלהדא: בח'ואהיד תג'אוז כניד, אסראא'יל נצף רוזה ח'אכ שדה אסת" [עלם אלהדא: אם תרצו לתקוף, ישראל תיקבר בתוך חצי יום], עצר-י איראן, 20 בספטמבר 2019.

211 Ariane Tabatabai, Becca Wasser & Jeffery Martini, "The Iran Threat Network (ITN): Four Models of Iran's Nonstate Client Partnerships", Rand Corporation, 2021.

212 Andrew Mumford, *Proxy Warfare* (Malden, MA, 2013), pp. 11, 17.

של המדינה התומכת בו, בין באופן קינטי או באמצעים אחרים. בבסיס היחסים בין המדינה התומכת לארגון השלוח קיימים אינטרס משותף ומערכת תמיכה מצד התומך, בתמורה לפעולה מצד השלוח. התמיכה עשויה להתבטא בצורות שונות, למשל: תמיכה כלכלית, כספית, צבאית, פוליטית, דיפלומטית, תקשורתית או הסברתית. בתמורה השלוח פועל על מנת להשפיע על תוצאת הסכסוך שבו הוא מעורב, במסגרת היעדים האסטרטגיים של הגורם התומך בו. זאת באמצעות פעולות שונות כגון לחימה, שיבוש פעילות האויב, פגיעה ביכולותיו הצבאיות או התנגדות עממית לקידום שינוי פוליטי.²¹³

חלק מהחוקרים מסתייגים מהשימוש במונח שלוח בהקשר האיראני, משום שיש בו כדי לרמוז על קשר המבוסס על שליטה וציות בין איראן לארגונים הנתמכים על ידה. זאת בשעה שאיראן אינה מקיימת שליטה ישירה על כלל מרכיבי הרשת, הפועלת כרשת רופפת של השפעה. יתרה מזאת, איראן אינה חותרת לעגן את פעילות הרשת במסגרת בריתות או הסכמים רשמיים. משום כך חוקרים אחדים מבכרים את השימוש במונחים חלופיים כגון 'שותף' או 'בעל ברית' כדי להצביע על המגוון הרחב של קשרים בין איראן לארגונים השונים.²¹⁴ לעומתם, חוקרים אחרים משתמשים במונח שלוחים תוך שהם מאמצים פרשנות מצמצמת של המושג, שאינה מצביעה בהכרח על קשר של פיקוד או שליטה ישירים על הארגונים הלא-מדינתיים.²¹⁵

תפיסת השלוחים באסטרטגיה האיראנית ויתרונותיה

הרפובליקה האסלאמית רואה בשימוש ברשת השלוחים שבתמיכתה חלק מעוצמתה הצבאית ומיכולת ההרתעה שלה. פעילות באמצעות שלוחים היא ביטוי לפרגמטיות של איראן, המבקשת להסיר מעצמה אחריות וסכנה לתשלום פוליטי וצבאי על מעשיה.²¹⁶ השימוש בשלוחים הוא חלק מתפיסת הלוחמה האסימטרית, שאומצה על ידי המשטר האיראני עקב נחיתות הרפובליקה האסלאמית בהשוואה לחלק מיריביה האזוריים והבינלאומיים.

Johnston, Trevor, Matthew Lane, Abigail Casey, Heather J. Williams, Ashley L. Rhoades, 213 James Sladden, Nathan Vest, Jordan R. Reimer & Ryan Haberman, "Could the Houthis Be the Next Hizballah? Iranian Proxy Development in Yemen and the Future of the Houthi Movement", Rand Corporation, 2020, p. 13.

The International Institute for Strategic Studies (IISS) (ed.), *Iran's Networks of Influence in the Middle East* (Routledge, 2020), p. 8. 214

Daniel L. Byman, "Why Engage in Proxy War? A State's Perspective", Brookings Institution. 215

ליטבק, "מדיניות החוץ", עמ' 221. 216

מתחילת המהפכה האסלאמית איבדה איראן מרכיבים חשובים בעוצמתה הצבאית בעקבות ניתוק הקשרים עם ארצות הברית, ששימשה כתומכת הצבאית המרכזית שלה. הנשק והציוד שנרכשו בתקופת השאה התיישנו במהלך השנים, ולא היה ניתן להחליפם או לרכוש חלפים מתוצרת מערבית. הכוחות המזוינים האיראניים נשחקו במהלך מלחמת איראן-עיראק, ואמברגו הנשק והסנקציות הכלכליות מנעו במידה רבה את שדרוג היכולות הקונונציונליות. התפרקות ברית המועצות ב־1991 וכינון הסדר העולמי החד־קוטבי החריפו עוד יותר את מצוקתה של איראן, שהכירה בכך שאין ביכולתה להיאבק בכוחות עצמה כנגד ארצות הברית ובעלי בריתה באזור. אי לכך פנתה איראן לשימוש בכלים א־סימטריים, בהם יכולות צבאיות א־סימטריות ובפרט טילים בליסטיים, ולהתבססות על ארגונים שלוחים כדי לפצות על מגבלותיה הקונונציונליות. בשונה מהשימוש ביכולות צבאיות אסטרטגיות כגון טילים וכתב "מים, השימוש בשלוחים יכול לספק לאיראן יתרונות טקטיים קצרי מועד.²¹⁷

רשת השלוחים היא מרכיב בסיסי בדוקטרינת ההגנה האיראנית ואחד הכלים המרכזיים שיש בידי איראן כדי להרתיע את אויביה, להרחיב את העומק האסטרטגי שלה ולהגביר את השפעתה ואת עוצמתה מחוץ לגבולותיה. מנקודת מבטם של שלטונות איראן, רשת בעלי ברית לא־מדינתיים, הכוללת עשרות מיליציות וארגונים המקיימים קשרים אידיאולוגיים, פוליטיים וצבאיים עם איראן, מאפשרת לה לקדם את האינטרסים האסטרטגיים שלה באזור במחיר זול יחסית באמצעות צד שלישי הפועל נגד יריביה המרכזיים, ובראשם ארצות הברית, ישראל וערב הסעודית.²¹⁸ חשיבותה של הרשת נובעת משלושה גורמים מרכזיים. ראשית, היא משמשת לצורך הרתעה כלפי ארצות הברית ובעלות בריתה, הנתפסות כאיום מתמשך וחמור ואוחזות ביכולות צבאיות עדיפות על אלה של איראן. השליטה ברשת של קבוצות חמושות באזור מאפשרת לאיראן לפעול לא רק נגד יריביה האזוריים אלא גם נגד אינטרסים אמריקאיים באופן מהיר, פשוט וזול. שנית, הרשת ממלאת תפקיד בהרחבת העומק האסטרטגי של איראן. התמיכה בקבוצות הפלסטיניות ובחזבאללה נועדה לשמר איום יעיל בסמוך לגבולותיה של ישראל, בעוד שהתמיכה בחות'ים נועדה להרחיב את השפעתה בסמוך לערב הסעודית. שלישית, היא מאפשרת לאיראן להשיג הישגים צבאיים ופוליטיים

217 Johnstone et al., "Could the Houthis Be", p. 5.

218 עזיז נצירזאדה, עלי פרהאדי ואמיר הושנג ח'אדם דקיק, "ג'נג ניאבתי ע'יר דולתי: עואמל כלידי ופ'ישראלנא" [מלחמת שלוחים לא־מדינתיים: גורמי מפתח ומניעים], **פצלנאמה מטאלעאת ג'נג**, כרך 3, מס' 11 [חורף 2021], עמ' 10-12.

ללא מעורבות בעימות ישיר עם מדינות אחרות ותוך שימור מרחב הכחשה, המפחית את הסיכון להסלמה עד כדי עימות צבאי כולל.²¹⁹

איראן רואה צורך חיוני בגיוס קבוצות בעלות אידיאולוגיה דומה, המתנגדות להגמוניה המערבית במזרח התיכון ויכולות לסייע לה במאבק נגד ארצות הברית ובעלות בריתה. זאת בייחוד לנוכח מה שנתפס בעיני ההנהגה האיראנית כמאמץ אמריקאי לפעול נגדה באמצעות שלוחים אזוריים. בנאום בפני קצינים מאוניברסיטת אימאם חוסיין במאי 2015 הזהיר המנהיג ח'אמנהאי מפני כוונת אויביה של איראן להרחיב את מלחמת השלוחים לגבולות איראן באמצעות שיתוף פעולה עם אחדים משליטי מדינות המפרץ הפרסי. הוא קרא למשמרות המהפכה וליתר ארגוני הביטחון להישמר מפני כוונה זו.²²⁰ ימים ספורים קודם לכן העריך ח'אמנהאי כי בכוונתן של מדינות המערב להצית מלחמת שלוחים ולהסית את מדינות האזור או קבוצות בתוך המדינות הללו, כדי לממש את האינטרסים שלהן.²²¹ גם שגריר איראן לשעבר בעיראק, חסן כאזמי-קומי, התייחס לשימוש הגובר מצד ארצות הברית בשלוחים, המחייב תמיכה דומה מצד איראן בשותפיה באזור. בריאיון לאתר מנהיג איראן ביוני 2015 אמר השגריר כי לאמריקאים אין יכולת לפעול באופן ישיר נגד איראן, בשל חוסר קונצנזוס פנימי בארצות הברית, מצבם הכלכלי, הנסיבות האזוריות והבינלאומיות ויכולותיה של חזית ההתנגדות בהובלת איראן. לפיכך הם אימצו דרכים חדשות כדי לערער את הביטחון באזור ולהרחיב את מלחמת השלוחים לעבר גבולותיה של הרפובליקה האסלאמית. דרכים אלה כוללות שימוש בארגונים אסלאמיים רדיקליים כדוגמת דאע²²² שוביצות מתקפות צבאיות באמצעות בעלי בריתם, למשל המתקפה הצבאית הסעודית על תימן. התפתחות זו מחייבת את איראן להגביר את תמיכתה בבעלות בריתה האזוריות כדי להגן על האינטרסים הלאומיים שלה ולמנוע מארצות הברית לכונן קואליציה אזורית.²²²

219. Azizi, "The Concept", pp. 13-14.

220. "ביאנאת דר דאנשגאה אפסרי ותרביית פאסדארי אמאם חסין עליה אלסלאם" [הצהרות באוניברסיטת אמאם חסין להכשרת קצינים], אתר מנהיג איראן, 20 במאי 2015.

221. "ביאנאת דר דידאר מסאולאן נט'אם וספראאי כשורהאי אסלאמי" [הצהרות במפגש עם בכירי המשטר ושגרירי מדינות אסלאמיות], אתר המנהיג העליון, 16 במאי 2015.

222. "דסת ברתר איראן דר ג'נג ניאבתי" [ידה העליונה של איראן במלחמת השלוחים], אתר מנהיג איראן, 1 ביוני 2015.

רשת השלוחים האיראנית

מאז המהפכה השקיעה איראן מאמצים רבים לשם הפצת תורתה המהפכנית, בעיקר בקרב אוכלוסיות שיעיות, שהיו נכונות יותר לקלוט את הרטוריקה המהפכנית. עם זאת, היעדים האסטרטגיים של איראן חייבו אימוץ מדיניות פרגמטית של תמיכה במגוון רחב של ארגונים לא־מדינתיים, לרבות ארגונים סוניים או כאלה שאינם חולקים את ערכי היסוד של הרפובליקה האסלאמית. במאמציה להרחיב את השפעתה האזורית עודדה איראן כינון חזית מוסלמית מאוחדת נגד אויבים חיצוניים, בראשם ארצות הברית וישראל. ההחלטה האיראנית כיצד, מתי ובמי לתמוך מושפעת מן הנסיבות הספציפיות בזירות השונות שבהן פועלת איראן ומיכולתן של הקבוצות הנתמכות על ידה לקדם את האינטרסים האסטרטגיים שלה בזירות אלה.

מחקרים שעסקו ברשת השלוחים האיראניים הציעו מודלים שונים של ארגונים שלוחים. אריאן טבטבאי²²³, בקה ווסר וג'פרי מרטיני הציעו ארבעה מודלים של קשרים בין איראן לשלוחיה, בהתאם ליעדים המגדירים את תמיכת איראן בארגונים השונים ויחסי הגומלין בין שני הצדדים. ארגונים שונים עשויים להיכלל במקביל בקטגוריות שונות. קטגוריה אחת של שלוחים איראניים היא "מכווני מטרה" (Targeters), שנועדו לבלום את הנוכחות האמריקאית באזור באמצעות גביית מחיר מארצות הברית על נוכחותה הצבאית באזור. בקבוצה זו נכללות למשל המיליציות השיעיות העיראקיות גדודי חזבאללה (כתאא'ב חזבאללה) וחבורות אנשי האמת (עצאא'ב אהל אל־חק).²²³ הקטגוריה השנייה, שכונתה "מרתיעים" (Deterriers), נועדה להרתיע את יריבותיה האזוריות של איראן ולהטריד אותן על מנת לכונן מאזן כוחות טוב יותר עבורה. קבוצה גדולה ומגוונת זו כוללת בין היתר את חזבאללה, חמאס והג'האד האסלאמי הפלסטיני.²²⁴ קטגוריה שלישית שכונתה "המייצבים" (Stabilizers) נועדה לייצב את בעלות בריתה של איראן באזור, כדוגמת סוריה. בקבוצה זו ניתן למנות למשל את המיליציה האפגנית (פאטמיון) ואת המיליציה הפקיסטנית (זינביון), הפועלות בחסות משמרות המהפכה בסוריה.²²⁵ הקטגוריה הרביעית, "המשפיענים" (Influencers), נועדה לבסס את ההשפעה האיראנית במוסדות הפוליטיים במדינות האזור, למשל חזבאללה בלבנון או כוח בדר בעיראק.²²⁶

Tabatabai et al., "The Iran Threat Network", pp. 9-10. 223

224 שם, עמ' 11.

225 שם, עמ' 15-16.

226 שם, עמ' 16-17.

עומר כרמי הציע חמישה מודלים חלופיים של שלוחים המופעלים על ידי איראן, בהתאם למידת השליטה האיראנית: שלוחים כדוגמת חזבאללה, המקיימים תהליך קבלת החלטות המושפע מאוד מאיראן, אך נהנים ממידה רבה של אוטונומיה במימוש האסטרטגיה שלהם בתמורה לסיוע צבאי, פיננסי ופוליטי בהיקף ניכר; שלוחים עצמאיים או בעלי ברית נשלטים למחצה, המקיימים תהליך קבלת החלטות עצמאי וקובעים בעצמם את מטרותיהם ואת האסטרטגיה שלהם, אם כי בהשפעה איראנית, למשל החות'ים בתימן; קבוצות חמושות סוניות המשתפות פעולה עם איראן, אך אינן נשלטות על ידי איראן או מושפעות ממנה במידה רבה, למשל חמאס; תנועות אופוזיציה שיעיות המתנגדות לממשלות סוניות או חילוניות ונתמכות על ידי איראן אך לא נשלטות על ידה, למשל השיעים בבחריין; וקהילות שיעיות בעולם המקבלות תמיכה דתית או תרבותית מאיראן, ונתפסות על ידה כבסיסי תמיכה אפשריים.²²⁷ מטבע הדברים, מאפייני הקשרים בין איראן לארגונים השונים ומידת השפעתה ושליטתה בהם עשויים להשתנות עם הזמן. קיומם של מודלים אפשריים שונים של הפעלת שלוחים מאפשר לטהראן להתאים את מאפייני פעילותה לנסיבות המשתנות ומייצר עבודה מרחב גמישות בפעילותה אל מול קבוצות שונות, אם על בסיס אידיאולוגיה משותפת או אינטרסים משתנים.

חזבאללה בלבנון

חזבאללה נחשב במשך שנים לנכס אסטרטגי, המספק לאיראן יכולת להתיש את ישראל ולהרתיע אותה מפעולה נגדה. קיומה של אוכלוסייה שיעית בעלת זיקה רבת שנים לאיראן, שנמצאה בעיצומה של תהליך התעוררות חברתית ופוליטית, והיעדר שלטון מרכזי אפקטיבי רק הגבירו את המוטיבציה האיראנית לפעול בלבנון.²²⁸ איראן רואה בחזבאללה את הזרוע האסטרטגית המועדפת שלה המשרתת את המערכה נגד ישראל, את מדיניותה בסוריה ואת חתרנותה במזרח התיכון. מעורבותו הנרחבת והיעילה של חזבאללה בלחימה בסוריה והסיוע שהוא מגיש למיליציות השיעיות בעיראק ובתימן המחישו לאיראנים היטב את חשיבות הארגון ככלי מרכזי לקידום האינטרסים האזוריים שלהם.

הקמתו ועלייתו של ארגון חזבאללה בלבנון היו מהישגיה הבולטים ביותר של מדיניות החוץ האיראנית. חזבאללה הוקם בשנת 1983 על ידי אנשי דת לבנונים בדרג בינוני

Omer Carmi, "Deconstructing and Countering the Iran Threat Network", The Washington Institute for Near East Policy, Policy Notes 42, October 16, 2017.

228 שפירא, **חזבאללה בין איראן ולבנון**, עמ' 97-99.

בהכוונתה של איראן, בתגובה לפלישת ישראל ללבנון וכחלופה לאמל, הארגון השיעי המוביל עד אז, שסירב לאמץ את עקרון שלטון חכם ההלכה. יחידת משמרות המהפכה, שהוצבה בבקעת הלבנון ב־1982 במסגרת הסכם לשיתוף פעולה צבאי בין איראן לסוריה על רקע מלחמת לבנון הראשונה, מילאה תפקיד חשוב בהקמת הארגון ובבניית התשתית המבצעית שלו.²²⁹ בתחילת 1996 אורגנה מפקדת משמרות המהפכה מחדש במגמה להגביר את יכולתה לסייע לחזבאללה. בסיועה הורחבו מסגרות המתגייסים השיעים לזרוע הצבאית של חזבאללה, ואלה אומנו על ידי מדריכים איראנים בלחימה ובביצוע פיגועים, צוידו בנשק איראני רב וקיבלו משכורות מאיראן. לוחמי חזבאללה נשלחו גם לאימונים במחנות משמרות המהפכה באיראן.²³⁰

לאחר נסיגת ישראל מלבנון במאי 2000, שפגעה בלגיטימיות של חזבאללה להמשיך בלחימתו הישירה בישראל, וככל שעלה המתח בין ישראל לבין איראן בסוגיית הגרעין האיראני, חל שינוי מהותי בייעודו האסטרטגי של הארגון מבחינתה של איראן, והארגון הפך לזרוע אסטרטגית שלה שתאיים על ישראל בירי טילים מסיבי, אם זו תעז לתקוף את איראן. תמיכת כוח קודס בחזבאללה לאחר הנסיגה הישראלית נמשכה ואף גברה, ומצאה ביטוי בהקמת תשתית רקטות ארוכות טווח המאיימת על עורפה של ישראל, שהופעלה בעת מלחמת לבנון השנייה (יולי–אוגוסט 2006). בשנים שחלפו מאז סיום המלחמה מילא כוח קודס תפקיד מרכזי בשיקום התשתית הצבאית של חזבאללה, הכוללת ארסנל של יותר מ־100 אלף רקטות וטילים, ובכלל זה טילים בעלי יכולת פגיעה מדויקת המאיימים על תשתיות צבאיות ואזרחיות בישראל. ארסנל זה עתיד להיות מופעל בבוא היום, בראיית איראן, על פי שיקולי האסטרטגיה האיראנית. בשנים האחרונות צבר חזבאללה אמצעי לחימה רבים מאיראן, וכעת "ברית ההגנה" בינה לבין חזבאללה יכולה להיות הדדית. לא רק שחזבאללה יתערב אם איראן תותקף, אלא איראן יכולה להתערב אל מול איום ממשי ופגיעה בחזבאללה.²³¹

היקף הסיוע האיראני לחזבאללה נאמד במאות מיליוני דולרים בשנה. נוסף על כך מעניקה איראן לארגון סיוע צבאי רחב היקף וסיוע למוסדותיו החברתיים. בנאום ב־24 ביוני 2016 טען מזכ"ל הארגון חסן נצראללה כי כל תקציבו מגיע ישירות מאיראן, וכי אפילו

229 קם, **מן הטרור**, עמ' 232.

230 שם, עמ' 270.

231 אל"מ ט' ואל"מ ר', "תפיסת העליונות בתחרות האסטרטגית בין ישראל ובין איראן", **בין הקטבים**, כרך 39, מרכז דדו, ספטמבר 2023, עמ' 5.

בתקופה שבה הוטלו סנקציות על איראן נמשך הסיוע הכספי האיראני לארגונו. דברי נצראללה נועדו בראש ובראשונה להפחית את הלחצים האמריקאיים על מערכת הבנקאות הלבנונית והם אינם מדויקים, משום שלארגון יש גם מקורות הכנסה עצמאיים משלו, אף כי משקלם בכלל התקציב הוא משני. עם זאת ניתן למצוא בדבריו ביטוי לחשיבות הסיוע האיראני לארגון הלבנוני.²³²

המיליציות השיעיות בעיראק

מאז כיבוש עיראק בשנת 2003 הוביל כוח קודס את שיתוף הפעולה של איראן עם המיליציות השיעיות, במטרה להעמיק את ההשפעה האיראנית ולסייע להן במערכה נגד ארצות הברית וכוחות הקואליציה. המיליציות השיעיות הפרו־איראניות, ובראשן ג'יש אל־מהדי, נלחמו בכוחות האמריקאיים בעיראק בהכוונת משמרות המהפכה, שסיפקו ציוד ואמצעי לחימה למרבית המיליציות. האסטרטגיה הכוללת של משמרות המהפכה בעיראק הייתה לקדם את האינטרסים האיראניים הן באמצעות תמיכה במיליציות השיעיות והן באמצעות קשרים עם קבוצות פוליטיות כורדיות ושיעיות שהשתתפו בתהליך הפוליטי בעיראק, ולהשפיע באמצעותן על המערכת הפוליטית ועל המדינה העיראקית.²³³

הישגיו הדרמטיים של דאע"ש בעיראק, בייחוד מקיץ 2014, והשתלטותו על שטחים נרחבים חייבו את איראן לשגר לעיראק נשק ויועצים, ובראשם מפקד כוח קודס סולימאני, שהוביל את המערכה הצבאית בעיראק באמצעות המיליציות השיעיות. מבין המיליציות השיעיות הפועלות בעיראק ניתן להצביע על שלוש מיליציות מרכזיות המקיימות שיתוף פעולה נרחב עם איראן: כתאא'ב חזבאללה, עצאא'ב אהל אל־חק וחרכת אל־נג'בא' (תנועת האצילים). הפעלתן על ידי איראן יוצרת מתח מובנה בין איראן והמיליציות שהיא מפעילה לבין השלטון המרכזי בבגדאד וחלקים בעדה השיעית העיראקית, החותרים לשמר את עצמאותה וריבונותה של עיראק.

כתאא'ב חזבאללה (גדודי חזבאללה) הם מיליציה שיעית רדיקלית בעלת אופי אנטי־אמריקאי מובהק, שהוקמה בשנת 2007 במטרה להילחם בצבא ארצות הברית ולהביא לסילוקו מעיראק. המיליציה הוקמה בעקבות פרישת פעילים מצבא המהדי בשנת

232 "משמעות דברי חסן נצראללה כי חזבאללה מקבל את מלוא תקציבו ישירות מאיראן, ובכלל זה אמצעי לחימה ומשכורות לפעילים", מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש אלוף מאיר עמית, 10 ביולי 2016.

233 Afshon Ostovar, *Vanguard of the Imam: Religion, Politics, and Iran's Revolutionary Guards* (Oxford: Oxford University Press, 2016), pp. 173-174.

2006, בשל החלטתו של מוקתדא אל-צדר להפסיק את הלחימה בכוחות האמריקאיים. במהלך שנת 2011 הסלימו כתאא'ב חזבאללה את פעילות הגרילה שלהם נגד כוחות ארצות הברית ובעלות בריתה באמצעות שיגור רקטות ופצצות מרגמה לעבר בסיסים ושדות תעופה, ופיצוץ מטעני צד לאורך צירים שבהם נעו הכוחות.

לאחר נסיגת הכוחות האמריקאיים בדצמבר 2011 הודיעה המיליציה כי לא תניח את נשקה והמשיכה לתקוף יעדים שבהם נותרה נוכחות אמריקאית, בפרט במחוז אל-אנבאר. עם התגברות המעורבות האיראנית במלחמת האזרחים בסוריה החלה המיליציה לשגר לוחמים לסוריה, שנטלו חלק בלחימה לצד כוחות משטר אסד, והחלה לתקוף גם יעדים אמריקאיים בסוריה באמצעות רקטות וכטב"מים.²³⁴ מאז 2014 פועלת המיליציה במסגרת 'הגיוס העממי' – ארגון גג שהוקם במטרה למגר את דאע"ש. בשנת 2018 זכתה המיליציה להכרה רשמית מצד ממשלת עיראק, בדומה לשאר המיליציות בגיוס העממי. היא הפכה לחלק בלתי נפרד מכוחות הביטחון של המדינה העיראקית והחלה לקבל מימון מהמדינה. בשנת 2019 השתתפו פעילי המיליציה בדיכוי מחאות אזרחיות בעיראק. מאז הם ממשיכים לתקוף כוחות אמריקאיים בסוריה ובעיראק. זאת ועוד, המיליציה חודרת למערכות החברתיות והפוליטיות בעיראק באמצעות מוסדות חברה שהקימה ודרך השתלבותה במסגרות פוליטיות במדינה.²³⁵

עצאא'ב אהל אל-חק (חבורות אנשי האמת) היא מיליציה שיעית-עיראקית נוספת הנתמכת על ידי כוח קודס. גם מיליציה זו מילאה תפקיד מרכזי בלחימה נגד צבא ארצות הברית ומדינות הקואליציה בשנים 2006–2011, בהכוונה ובסיוע של משמרות המהפכה, וגם אנשיה לא הניחו את נשקם לאחר נסיגת צבא ארצות הברית מעיראק. לאחר פרוץ מלחמת האזרחים בסוריה שוגרו פעילים מהמיליציה לסוריה והיו מעורבים במצור על חלב. כמו כן השתתפו פעיליה במערכה נגד דאע"ש והיו מעורבים בהריגה ובחטיפה של אזרחים סונים וכורדים באזורים עיראקיים ששחררו משליטת הארגון. בדומה למיליציות שיעיות פרו-איראניות נוספות, שימשו פעילי המיליציה כלי מרכזי לדיכוי אכזרי של מפגינים במהלך

234 "גדודי חזבאללה: מיליציה פרו-איראנית דומיננטית הפועלת בעיראק", מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש אלוף מאיר עמית, 21 בדצמבר 2022.

235 שם.

גלי מחאה שפרצו בעיראק בשנים האחרונות וכללו, בין היתר, קריאות בגנות המעורבות האיראנית בענייניה הפנימיים של עיראק.²³⁶

חרכת אל-נג'בא' (תנועת האצילים) היא מיליציה עיראקית שיעית שהוקמה בשנת 2013 על ידי שיח' אכרם אל-שעבי. גם מיליציה זו מופעלת על ידי כוח קודס ומסתייעת גם בחזבאללה הלבנוני, שעומו מקיים שיח' אל-שעבי קשרים הדוקים מזה שנים רבות. כוחות של מיליציה זו סייעו לצבא סוריה בלחימה נגד ארגוני המורדים ונגד דאע"ש באזורי חלב, דמשק ודיר א-זור. כמו כן סייעה המיליציה לצבא עיראק בלחימה נגד דאע"ש, בין היתר בטיהור אזור הגבול שבין עיראק לסוריה.²³⁷

המיליציות הפרו-איראניות בסוריה

עיקר הכוחות שאיראן שיגרה לסוריה במלחמת האזרחים שפרצה ב-2011 התבססו על לוחמי מיליציות שיעיות שמוצאם מלבנון, מעיראק, מאפגניסטן ומפקיסטן, ולא על כוחות איראניים. נוסף על אלפי לוחמים מחזבאללה, שנשלחו לסוריה כדי לסייע למשטר אסד במלחמתו נגד יריביו, הסתייעה איראן במיליציות השיעיות החמושות שהוקמו עשור קודם לכן בעיראק כדי לסייע למחנה השיעי להשתלט על מוסדות השלטון ועל כוחות הביטחון בעיראק ולדחוק את הכוחות האמריקאיים מתוכה, וכן במיליציות מאפגניסטן ומפקיסטן, שהוקמו על בסיס גיוס פליטים שיעים משתי מדינות אלה, אשר נמלטו לאיראן ונשארו בה. איראן העדיפה להשתמש בעיקר במיליציות השיעיות ללחימה בסוריה במקום בכוחותיה שלה כדי לשמור לעצמה חופש פעולה, לא להסתבך בלחימה ישירה מול יריביה כארצות הברית או ישראל ולא לסכן את חייהם של לוחמים איראנים. כמו כן, לאיראן היה חשוב להמחיש שהמאבק בסוריה אינו רק עניינה של הרפובליקה האסלאמית אלא של המחנה השיעי בכלל, ולהפגין את כוחו של מחנה זה.²³⁸ לפי רוב ההערכות מנה היקף כוח האדם שעמד לרשותן של המיליציות השיעיות בסוריה יותר מ-100 אלף לוחמים, ובכלל זה כ-45 אלף לוחמים

236 "חבורות אנשי האמת: דיוקנה של מיליציה שיעית-עיראקית המופעלת ע"י כוח אלקדס האיראני", מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש אלוף מאיר עמית, 8 בינואר 2020.

237 "תנועת האצילים" (חרכת אלנג'בא'): דיוקנה של מיליציה שיעית-עיראקית, המופעלת בעיראק ובסוריה ע"י איראן ומיועדת למלא בעתיד 'משימות אסטרטגיות' מטעמה", מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש אלוף מאיר עמית, 21 בדצמבר 2017. להרחבה נוספת על אודות המיליציות השיעיות הפרו-איראניות בעיראק, ראו: Garrett Nada and Mattisan Rowan, "Profiles: Pro-Iran Militias in Iraq", Iran Primer, November 10, 2021.

238 אפרים קם, "לגיון הזרים השיעי של איראן", **עדכן אסטרטגי**, כרך 20, גיליון 3, המכון למחקרי ביטחון לאומי, אוקטובר 2017, עמ' 40-43.

של חזבאללה הלבנוני, שמהם נשלחו בין 6,000 ל-8,000 לוחמים להילחם בסוריה, כ-100 אלף לוחמים במיליציות העיראקיות, שמהם נשלחו כמה אלפים לסוריה, כ-2,000–3,000 לוחמים בחטיבת פאטמיון האפגנית ומספר דומה בחטיבת זינביון הפקיסטנית, שמהם נשלחו עד 1,000 לוחמים לסוריה.²³⁹

חטיבות פאטמיון וזינביון מייצגות מקרה ייחודי של ארגונים שלוחים, שחבריהם לא גויסו בידי איראן מקרב אוכלוסייה מקומית בארצותיהם כי אם בעיקר מקרב פליטים שנמצאים בתחומה. איראן השתמשה לראשונה באפגנים לצורך משימות צבאיות בשירות האינטרסים שלה לאחר פלישת ברית המועצות לאפגניסטן ב-1979 ובמהלך מלחמת איראן-עיראק. לאחר פלישת ברית המועצות סייעה איראן לבני הקבוצה האתנית השיעית הזארה, המהווה בין 15 ל-20 אחוזים מאוכלוסיית אפגניסטן, להקים צבא שיפעל נגד הכיבוש הסובייטי. כמו כן גייסו משמרות המהפכה בשנות ה-80 אפגנים במסגרת חטיבת אבו־ד'ר כדי להילחם נגד צבא עיראק. לפי כמה הערכות, כ-3,000 אפגנים נהרגו במלחמת איראן-עיראק.²⁴⁰ כאשר השתלטו הטאליבאן על אפגניסטן במחצית שנות ה-90 סייעה איראן לשיעים האפגנים להילחם בהם, וכאשר ארצות הברית פלשה למדינה ב-2001 הנחתה איראן את שלוחיה האפגנים להתייצב לצד האמריקאים נגד הטאליבאן.²⁴¹

הגעתם של לוחמים אפגנים לסוריה זוהתה לראשונה ב-2012, כאשר צבא סוריה החופשי לקח בשבי כמה לוחמים אפגנים שנלחמו לצד לוחמים שיעים עיראקים במסגרת חטיבת אבו־פצ'ל אל־עבאס. בשנת 2014 התעורר הצורך בהקמת חטיבה אפגנית ייעודית, בשל הגידול במספרם. בגיוס לוחמים מקרב הפליטים האפגנים באיראן ניצלו שלטונות איראן את מצוקתם הכלכלית. בתמורה לגיוסם הציעו משמרות המהפכה לפליטים האפגנים שכר חודשי של 500 עד 1,000 דולר וכן אישורי שהייה ממושכים באיראן. נוסף על כך הציעה איראן במקרים מסוימים אישור שהייה קבוע להם ולבני משפחותיהם, והם אף יכלו לזכות באזרחות במקרה של מות בן משפחתם. עם זאת, חלק מהשיעים האפגנים והפקיסטנים התנדבו ללחימה גם מסיבות דתיות הקשורות להגנה על המקומות הקדושים לשיעה בסוריה.²⁴²

239 קם, "לגיון הזרים השיעי", עמ' 42.

240 Ibrahim Karataş, "Iran's Use of Afghan Shiite Migrants as Proxies: The Case of Liwa Fatemiyoun", *The Journal of Iranian Studies*, Vol. 5, No. 1, p. 39.

241 שם.

242 שם, עמ' 40-45.

חרף העדפתה להשתמש בשלוחים במערכה הצבאית בסוריה נאלצה איראן בספטמבר 2015 לשלב יחידות צבאיות איראניות בלחימה. הישגיהם המצטברים של דאע"ש וארגוני המורדים בצפון-מערב סוריה במהלך השנים 2014–2015 עוררו בקרב האיראנים ספקות באשר ליכולתו של אסד לשרוד בשלטון לאורך זמן. הדבר חייב את טהראן בספטמבר 2015 להגביר באופן ניכר את תמיכתה במשטר אסד, לשנות את דפוס פעולתה בסוריה ולתגבר את כוחותיה בסוריה באלפי לוחמים ממשמרות המהפכה. שינוי זה במאפייני הפעילות האיראנית מצביע על המגבלות הכרוכות בהתבססות בלעדית על ארגונים שלוחים.

נוסף על המיליציות שהובאו על ידי איראן פועלות בסוריה מיליציות שהקמתן התבססה על התושבים המקומיים ביוזמת משמרות המהפכה, והן נועדו להבטיח את המשך שלטונו של הנשיא אסד. מאז הוכרעה מלחמת האזרחים לטובתו של אסד וככל שנמשכים ניסיונותיו לייצב את המוסדות המדינתיים ולבנות מחדש את צבאו, משמשות המיליציות הפרו-איראניות כלי נוסף לביסוס האסטרטגיה האיראנית בסוריה ובלבנון. נוכחות המיליציות הללו בסוריה היא חלק מהמעורבות הכוללת של איראן בסוריה, שנועדה להגביר את השפעתה ואת התבססותה במדינה, לוודא את המשך תלותה של סוריה באיראן ולקבע רגל קדמית של איראן באזור הלבנט, נוסף על תמיכתה הבלתי מסויגת בארגון חזבאללה. ככל שאיראן ביקשה להגביר את השפעתה הצבאית והביטחונית בסוריה, היא פעלה לשילוב מיליציות פרו-איראניות מקומיות בצבאו של אסד במסגרת מה שמכונה כוחות ההגנה המקומית (קואת אל-דפאע אל-מחלי), כדי לתת להן מעמד חוקי והגנה מפני תקיפות אוויריות של ישראל או של ארצות הברית. ככל שהלחימה בחזיתות מול ארגוני המורדים שוככת והמאבק מול דאע"ש הופך ללוחמת גרילה, ניכר ניסיון איראני לחזק את המיליציות הפרו-איראניות המקומיות ולהישען יותר ויותר על לוחמים סורים מקומיים כתחליף לנוכחות איראנית פיזית.²⁴³

החות'ים בתימן

הסיוע האיראני לתנועה החות'ית בתימן החל בהתקוממות התנועה כנגד הממשל התימני בשנת 2004. בראייתה של איראן, חשיבותה של תימן נובעת בראש ובראשונה ממיקומה הגיאוגרפי בקצה הדרומי של חצי האי ערב, בקרבת מצרי באב אל-מנדב ומזרח אפריקה, כמו גם שכנותה לערב הסעודית. בדומה למקומות אחרים במזרח התיכון כדוגמת עיראק וסוריה, התמיכה האיראנית בחות'ים באה לידי ביטוי בעיקר באספקת אמצעי לחימה,

243 אלי גליה, "המיליציות הפרו-איראניות בסוריה: תמונת מצב", מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש אלוף מאיר עמית, 29 במארס 2023.

אימון כוחות צבא, העברת כספים וסיוע מדיני. משלוחי נשק איראניים בהיקף גדול לחות'ים החלו להישלח כבר בשנת 2009. משנת 2011, עת החל משטרו של עלי עבדאללה צאלח להתערער בעקבות מהומות והפגנות המוניות נגדו, גברה התמיכה האיראנית בחות'ים. איראן ראתה בכך הזדמנות לחזק את החות'ים ואת אחיזתם בצפון תימן ולאפשר להם להיכנס לוואקום השלטוני שנוצר במדינה. היחלשות משטר צאלח ושליטתו בנעשה בשטח המדינה הקלו על משלוחי הנשק האיראניים לחות'ים, ונשק איכותי כמו טילים בליסטיים וטילי נ"ט מתקדמים, ובהמשך גם כלי טיס בלתי מאוישים, החל לזרום לשורות הצבא החות'י ולהעצים במידה ניכרת את כוחו ויכולותיו.²⁴⁴ עם זאת, שיתוף הפעולה בין איראן והחות'ים עד 2014 נשמר בהיקף נמוך יחסית נוכח סדר העדיפויות של איראן, שהייתה מעורבת במערכה הצבאית בסוריה ובעיראק.

שיתוף הפעולה בין איראן והחות'ים התעצם בשנת 2014 עם כיבוש צנעא, פיזור הממשלה התימנית והקמת הקואליציה נגד החות'ים בהובלת ערב הסעודית ואיחוד האמירויות. איראן זיהתה את כניסת הקואליציה למלחמה בתימן כהזדמנות לפגוע בערב הסעודית בחצר האחורית שלה. בעקבות זאת שדרגה איראן מאוד את מערכת היחסים שלה עם החות'ים והגבירה במידה משמעותית את התלות שלהם בה. חרף המצור האווירי, הימי והיבשתי שהוטל על ידי כוחות הקואליציה בסיוע בעלות בריתה במערב על שטחי השליטה של החות'ים, הצליחה איראן להעביר לתנועה אמצעי לחימה ולשלוח יועצים מקרב משמרות המהפכה וחזבאללה כדי לאמן את הכוחות החות'יים בהפעלתם. בהתאם לכך ולהתפתחויות בתימן הרחיבו החות'ים את המערכה גם לשטחי ערב הסעודית ואיחוד האמירויות, באמצעות שימוש בטיילים בליסטיים ובכלי טיס בלתי מאוישים. התעצמות הכוחות החות'יים אפשרה גם פגיעה במטרות ימיות בחופי תימן, ובכמה מקרים תקיפות אלו שירתו גם את המטרות האסטרטגיות של איראן. זאת עוד, החות'ים מייבאים מרכיבים חיוניים מאיראן לצורך הרכבת מערכות טילים וכטב"מים באזורים בשליטה חות'ית בתוך תימן. שני הצדדים רואים בשיתוף הפעולה ביניהם יתרון אסטרטגי משמעותי. לאיראן אפשרה התמיכה בחות'ים הרחבה של ציר ההתנגדות לגבולה הדרומי של יריבתה הגדולה ערב הסעודית ולמצרי באב אל-מנדב, ללא צורך בהשקעה צבאית וכספית בקנה מידה גדול וללא התערבות ישירה במערכה

Thomas Juneau, "Comment l'Iran a intégré les Houthis dans ses chaînes mondiales 244 de prolifération", Le Rubicon, March 3, 2022.

כנגד ערב הסעודית. לחות'ים סיפקה התמיכה האיראנית מקפצה חסרת תקדים לחיזוק מעמדם בתוך תימן ובמזרח התיכון.²⁴⁵

הארגונים הפלסטיניים: חמאס והג'האד האסלאמי

יכולתה של איראן לשתף פעולה גם עם ארגונים סוניים על בסיס תפיסות משותפות, המבוססות במידה רבה על התנגדות לישראל ולארצות הברית, ניכרת היטב בקשריה עם שני הארגונים הפלסטיניים האסלאמיים העיקריים: חמאס והג'האד האסלאמי הפלסטיני. איראן רואה בשני הארגונים מוקדי כוח חשובים בזירה הפלסטינית שבאמצעותם היא יכולה לקדם את יעדיה האזוריים, בייחוד מול ישראל. בהובלת כוח קודס מסייעת איראן לארגונים אלה באספקת אמצעי לחימה, בהעברת סיוע טכני-מבצעי הכולל ידע לייצור אמצעי לחימה מתוצרת עצמית, באימונים, בהדרכה ובהעברת כספים למימון שוטף של פעולות בהיקף של עשרות מיליוני דולרים בשנה.

מבין השניים, הקשר עם הג'האד האסלאמי הדוק יותר. הג'האד האסלאמי הוא ארגון קיצוני קטן יחסית, שנוסד ברצועת עזה ב-1981 והחל לבצע פיגועים נגד יעדים ישראליים ב-1986. אף כי מדובר בארגון סוני, הוא קשור לאיראן בקשר אידיאולוגי עמוק שמעוגן בהגות הארגון כפי שהתעצבה על ידי מייסדו פתחי שקאקי, אשר ראה באיראן תחת הנהגתו המהפכנית של איתאללה ח'ומיני מודל לחיקוי. מקומה הבולט של איראן המהפכנית באידיאולוגיה של הארגון ניכר גם בהצהרותיו של המנהיג הרוחני של הארגון עבד אל-עזיז עודה, ששיבח את מאמציו של ח'ומיני להוביל התעוררות אסלאמית ולאחד את השיעים והסונים תחת הנהגתו.²⁴⁶ נוסף על הקשר האידיאולוגי, משאביו הכספיים המצומצמים של הארגון, שאינו מפעיל רשת משמעותית של שירותים קהילתיים-חברתיים כחמאס, מחייבים אותו להסתייע במידה רבה יותר באיראן. המשטר האיראני גילה עניין בארגון רק מאז סוף שנות ה-80, לאחר שהתפנה מהמלחמה נגד עיראק ועל רקע פרוץ האינתיפאדה הראשונה, ומאחר יותר עם התחדשות תהליך השלום. מאז 1988 ביקרו מנהיגי הארגון פעמים רבות באיראן ופגשו בראשי המשטר, ומאז אותה תקופה הובטח להם סיוע כספי וצבאי.²⁴⁷ עם פרוץ האינתיפאדה השנייה בשנת 2000 גדל היקף הסיוע הכספי שהעבירה

245 "תנועת החות'ים והמלחמה בתימן: התפתחות ומשמעות", מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש אלוף מאיר עמית, 27 בפברואר 2023.

246 יוסי מנשרוף, "בין טהרן לעזה: רשת הטרור של איראן והג'האד האסלאמי", מידה, 24 בפברואר 2020.

247 קם, **מן הטרור**, עמ' 276.

איראן לארגון. בפגישתו עם רמדאן שלח, יורשו של שקאקי שחוסל בידי ישראל ב־1995, התחייב ח'אמנהאי להגדיל את הסיוע לארגון ב־70 אחוזים כדי לכסות את הוצאות הארגון הכרוכות בגיוס פעילים לפיגועי התאבדות. החסות הכספית והצבאית של איראן נמשכה גם במערכות הצבאיות שהתקיימו בין ישראל לרצועת עזה. נוסף על כך איראן מפעילה מערך נרחב של ערוצים כספיים להעברת סיוע כלכלי לג'האד האסלאמי.²⁴⁸

מערכת היחסים בין איראן לחמאס מושתתת על בסיס שונה מאשר יחסיה עם הג'האד האסלאמי, משתי סיבות: חמאס הוא ארגון גדול ומבוסס יותר וזיקתו האידיאולוגית לאיראן רופפת. חמאס נוסד אחרי הג'האד האסלאמי – הוא הוקם ב־1988 לאחר פרוץ האינתיפאדה הראשונה כזרוע הצבאית של השלוחה הפלסטינית של האחים המוסלמים, ולא ראה במשטר האסלאמי ובמהפכה באיראן דגם ראוי לחיקוי. מאחר שמשאביו הכספיים מרובים יותר הוא גם נזקק פחות לאיראן וגם מבקש לשמור על עצמאותו ממנה. עם זאת, לאחר סיום המלחמה עם עיראק ובעקבות פלישת עיראק לכווית והתחדשות תהליך השלום, נוצר באיראן עניין גובר בקשר גם עם חמאס. על רקע האינתיפאדה סיפק חמאס לאיראן בסיס רחב יותר לגילוי מעורבות פעילה בבעיה הפלסטינית ובמאבק נגד ישראל. גם מצד חמאס גבר העניין להסתייע באיראן מתוך שיקולים מעשיים על רקע האינתיפאדה, חידוש תהליך השלום והתחרות בין אש"ף לחמאס. באוקטובר 1991 החלו פגישות סדירות בין ראשי חמאס למנהיגי איראן, שבהן הוסכם על פתיחת נציגות קבועה של חמאס בטהראן, מתן סיוע כספי איראני לארגון ואימון לוחמיו באיראן.²⁴⁹

השתלטות חמאס על רצועת עזה ביוני 2007 חייבה את התנועה לתהליך מואץ של התעצמות צבאית כדי לאפשר לה להמשיך באסטרטגיה של טרור נגד ישראל, תוך הפיכת נשק הרקטות לאמצעי מרכזי בעימות בהשראת ההישגים שנחל חזבאללה בלבנון במלחמת לבנון השנייה. חמאס נזקק למשענת אסטרטגית חיצונית לשם הבטחת שרידותו הפוליטית וקידום תהליך ההתעצמות הצבאית ובחר בציר האיראני־סורי. הגם שבשונה מחזבאללה, חמאס לא היה מוכן להכפיף עצמו באופן מלא לתכתיביה של איראן, היה לאיראן אינטרס

248 מנשרוף, "בין טהרן לעזה". להרחבה על אודות הסיוע האיראני לג'האד האסלאמי בפלסטין באמצעות אגודות הצדקה הפועלות ברצועת עזה וביהודה ושומרון, ראו: "סיוע איראני לטרור הפלסטיני: העברת כספים למשפחות מחבלים (חללים ואסירים) ברצועת עזה באמצעות אגודת הצדקה אלאנצאר, המזוהה עם הג'האד האסלאמי בפלסטין", מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש אלוף מאיר עמית, 29 באפריל 2015.

249 קם, **מן הטרור**, עמ' 277.

אסטרטגי מובהק לסייע לבנייתו ולחיזוקו של שלטון חמאס ברצועת עזה כמנוף לניהול המאבק המזוין נגד ישראל בגבולה הדרומי, לצד ביסוס האיום של חזבאללה בגבולה הצפוני.²⁵⁰ מבצע צוק איתן בקיץ 2014 סיפק להנהגה האיראנית הזדמנות נוספת לבטא את תמיכתה בארגוני הטרור הפלסטיניים. המשטר האיראני ראה במבצע הזדמנות לשקם את יחסיו עם חמאס, שנפגעו בעקבות תמיכת חמאס באופוזיציה הסורית עם פרוץ מלחמת האזרחים בסוריה. שיקום היחסים עשוי היה לאפשר לטהראן להשיג דריסת רגל מחודשת ברצועת עזה, להגביר את השפעתה בזירה הפלסטינית ולחזק את לכידות מחנה ההתנגדות. חמאס מצידו הבין כי הוא זקוק יותר מתמיד לאיראן כמשענת פיננסית ומבצעית, בייחוד לנוכח הידרדרות יחסיו עם מצרים בעקבות נפילת שלטון תנועת האחים המוסלמים במצרים בקיץ 2013. הרצון האיראני לנצל הזדמנות זו ניכר היטב בהצהרותיהם של בכירים איראנים, ובראשם ח'אמנהאי. ב-23 ביולי 2014 נשא מנהיג איראן נאום לרגל 'יום ירושלים העולמי', המצוין מדי שנה ביום שישי האחרון של חודש רמדאן. הוא לא הסתפק בהבעת תמיכה בפלסטינים אלא גם קרא באופן חריג לחימוש הגדה המערבית.²⁵¹ בכירים איראנים נוספים החרו החזיקו אחריו. כך למשל הצהיר מפקד זרוע האוויר של משמרות המהפכה אמיר-עלי חאג'זאדה ביולי 2014, כי חימוש הפלסטינים בגדה המערבית יזרז את התמוטטותה של ישראל.²⁵² ככל שגברו מאמציה של איראן להרחיב את פעילותה בסמוך לגבולותיה של ישראל, בעיקר על רקע החרפת העימות והחיכוך בין שתי המדינות בשני העשורים האחרונים, גברה חשיבותם של הארגונים הפלסטיניים ובפרט חמאס עבור איראן, בחתירתה להקיף את ישראל בטבעת מצור ולערער את ביטחונה.

שלוחים של איראן במדינות המפרץ הפרסי

במדינות המפרץ הפרסי הערביות נותרה הצלחתה של איראן להפעיל ארגונים שלוחים מוגבלת ביותר. לאחר המהפכה האסלאמית עודדה איראן חתרנות מדינית ופיגועי טרור באמצעות פעילים שיעים בכמה מדינות במפרץ. בבחריין יזמו פעילים שיעים שאומנו באיראן ניסיון הפיכה כושל בדצמבר 1981. בכווית ביצעו פעילים שיעים שורה של פיגועי טרור בשנות ה-80, לרבות חטיפת מטוס כווייתי לטהראן ב-1984 וניסיון התנקשות כושל באמיר

250 "הסיוע האיראני לחמאס", מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש אלוף מאיר עמית, 16 בינואר 2009.
 251 "ביאנאת דר דידאר דאנשג'וואן" [הצהרות במפגש עם סטודנטים], אתר מנהיג איראן, 23 ביולי 2014.
 252 "סרדאר חאג'זאדה: תסליח כראנה באח'תרי פרופ'אשי צהיוניסיתהא רא תסריע מיכנד" [סרדאר חאג'זאדה: חימוש הגדה המערבית יזרז את התמוטטותם של הציונים], סוכנות הידיעות פארס, 25 ביולי 2014.

כווית ב-1985. ב-1989 ביצע ארגון חזבאללה כווית פיגוע כושל במכה שבערב הסעודית. ואולם אף אחד מתאי הטרור במדינות המפרץ לא הגיע למעמד של שותף אסטרטגי עבור איראן. יתר על כן, פעולות הטרור בשנות ה-80 נוצלו על ידי מדינות המפרץ כדי להצדיק את הדיכוי המתמשך של השיעים.²⁵³

גם בערב הסעודית נחלה איראן כישלון רציני בגיוס האוכלוסייה השיעית להקמת ארגונים שלוחים יעילים, בעיקר בשל קיומו של שלטון מרכזי חזק ויציבות יחסית, שהציבו בפני איראן הגבלה של ממש במאמציה להפעיל שלוחים מטעמה. בסוף שנות ה-80 ביצע ארגון חזבאללה חג'אז שורה של פיגועי טרור נגד מתקני נפט וגז ותחנות משטרה. כמו כן נטלו ארגונים שיעיים רדיקליים אחריות על שורת פיגועים בערב הסעודית ועל התנקשויות בפקידים סעודים בלבנון, בפקיסטן, בתאילנד ובטורקיה. עד סוף שנות ה-90 פירקה המדינה הסעודית בהצלחה את הארגונים הללו. ב-1993 אף שבו מנהיגי חזבאללה חג'אז לארצם, לאחר שהתחייבו להתמקד בפעילויות דתיות וחברתיות.²⁵⁴ בעקבות הטלת האזורית ניסתה איראן לתמוך בפעילות שיעית חתרנית גם בבחריין, אך גם שם נכשלה במאמציה לפתח שותף נאמן או אף לגבש רשת רופפת של שליחים בדומה למיליציות השיעיות העיראקיות.²⁵⁵

איראן וארגונים שלוחים: התנגשות בין זהויות ואינטרסים מנוגדים

לצד היתרונות הטמונים בשימוש בארגונים שלוחים, תיתכן במקרים מסוימים התנגשות בין האינטרסים של איראן לבין אלה של הארגונים הנתמכים על ידה. במקרה של התנגשות כזו נדרש הארגון השלוח להכריע בין הקרבת האינטרסים שלו תוך הסתכנות בפגיעה בבסיס התמיכה המקומי שלו, לבין הקרבת האינטרסים של איראן תוך הסתכנות בהפסקת התמיכה מצידה. ניתן להסיק מהתנהלותם של ארגונים הנתמכים על ידי איראן כי גם שלוחים הנחשבים נאמנים יותר לאיראן ואף מחויבים לאידיאולוגיה המהפכנית ולתפיסת שלטון חכם ההלכה נהגו לעיתים להעדיף את האינטרסים והשיקולים הייחודיים שלהם על פני אלה של איראן. גם קשר הדוק בין איראן לחלק משלוחיה לא אפשר לה לזכות בנאמנות ללא תנאי מצידם, ומנע ממנה לכפות עליהם פעולה המנוגדת לאינטרסים שלהם.

Johnston et al, "Could the Houthis Be", p. 46. 253

שם, עמ' 47. 254

שם, עמ' 49. 255

חזבאללה בלבנון

חזבאללה הלבנוני נחשב גם כיום לארגון המחויב ביותר לרפובליקה האסלאמית. ניתן לראות ביטוי לנאמנותו הדתית להנהגת איראן בראשות ח'אמנהאי במספר התבטאויות של בכירים בארגון. כך למשל אמר סגן מזכ"ל חזבאללה שיח' נעים קאסם בריאיון לעיתון הלבנוני נהאר אל-שבאב ב־30 ביולי 2009, כי ארגונו רואה את מכוון המהפכה האסלאמית ח'ומיני כשליט חכם ההלכה המעניק לו לגיטימציה, וכי יורשו ח'אמנהאי הוא אשר "קובע עבורנו את הקווים הכלליים, שמשחררים אותנו מאשמה ומעניקים לנו לגיטימיות". בהמשך הריאיון נתן קאסם דוגמה באשר למשמעותה של ההנחיה ההלכתית שחזבאללה חייב לקבל ממנהיג איראן. אם למשל יורה ח'אמנהאי שלחימה בישראל היא חובה הלכתית, אזי "ההרוג בלחימה נגד ישראל ייהפך לשהיד, למיטב הבנתנו". אולם אם הוא יקבע כי המלחמה אסורה "אז ההרוג ילך לגיהנום, מכיוון שלא היה לו היתר ללכת למלחמה הזאת". שיח' נעים קאסם הדגיש כי חזבאללה אינו יכול לצאת למבצע נגד ישראל ללא הצדקה דתית משליט חכם ההלכה באיראן, אף כי זה אינו אמור להיכנס לפרטים בדבר אופן ביצוע ההחלטה, והדבר נותר בידי חזבאללה.²⁵⁶

ביטוי נוסף לזיקה הדתית ולנאמנות של חזבאללה לאיראן ניתן למצוא בנאום שנשא מזכ"ל חזבאללה בפורום סגור. ב־12 במארס 2018 פרסם האתר השמרני האיראני פרדא ניוז נוסח מלא של נאום שנשא נצראללה בכנס של איראנים המתגוררים בלבנון. בנאום זה הצהיר נצראללה כי ארגונו נאמן באופן מוחלט למנהיג איראן, וכי המחויבות לח'אמנהאי גוברת על המחויבות לחוקה הלבנונית. נצראללה הדגיש כי חזבאללה אינו מחויב אך ורק להנחיותיו המפורשות של מנהיג איראן אלא גם ל"הצעותיו ולדעותיו". לדבריו, כאשר המועצה המרכזית של חזבאללה דנה בעניין מסוים, היא נמנעת מפעולה כלשהי שלגביה קיימת אפשרות שח'אמנהאי לא יהיה מרוצה ממנה. עוד אמר נצראללה כי הפיכת חזבאללה ל"כוח עולמי" התאפשרה בזכות נאמנותו למנהיג איראן, וציין כי נאמנות הארגון לשלטון חכם ההלכה חזקה אף יותר מזו של רבים מהאיראנים עצמם. עם זאת הוא הבהיר כי איראן אינה מנחה את חזבאללה כיצד לפעול אלא מתייעצת עימו בסוגיות אזוריות ומסייעת לו

256 "שתי התבטאויות נדירות בעניין יחסי איראן חזבאללה", מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש אלוף מאיר עמית, 16 באוגוסט 2009.

בכסף, בנשק ובאמצעים נוספים.²⁵⁷ בכך חזר נצראללה על דברים שאמר ב־2012, כאשר הכחיש שארגונו מקבל הוראות מטהראן חרף התמיכה שהוא מקבל ממנה.²⁵⁸ נאומו של נצראללה, שלא התפרסם תחילה בכלי תקשורת לבנוניים או ערביים, עורר ביקורת חריפה מצד מבקרי חזבאללה בלבנון, אשר אילצה את הארגון לפרסם כעבור יממה הכחשה רשמית. ואולם נראה כי מדובר בנאום אותנטי, שלא נועד לפרסום אלא לפורום סגור ומצומצם של איראנים המתגוררים בלבנון. בכירים איראנים התייחסו אף הם למחויבותו הפוליטית והאידיאולוגית של חזבאללה לאיראן. כך למשל הצהיר יועצו הצבאי הבכיר של מנהיג איראן ומפקד משמרות המהפכה לשעבר, יחיא רחים צפאוי, כי אם ישראל תרצה לפגוע באיראן, הרי בסבירות גבוהה חזבאללה יפעל נגדה. הוא ציין כי הוא רואה בנצראללה "חייל של המנהיג ח'אמנהאי".²⁵⁹

אף על פי כן, גם חזבאללה הפך עם השנים לארגון שזהותו הלבנונית התחזקה יותר מזהותו האסלאמית־איראנית, ומכאן שגם מחויבותו למדינה הלבנונית באה לעיתים על חשבון מחויבותו לאינטרסים האיראניים. כבר מראשית שנות ה־90 הכירה איראן בצורך להתאים את מאפייני הפעילות של הארגון לנסיבות המשתנות. במאי 1992 ביקשה הנהגת חזבאללה ממנהיג איראן חוות דעת הלכתית לגבי השתתפותה בבחירות לפרלמנט הלבנוני. ח'אמנהאי העניק פסק הלכה שעודד את הנהגת חזבאללה לקחת חלק בבחירות, לשגר מועמדים מטעמה לבית הנבחרים ולהשתלב בחיים הפרלמנטריים בלבנון. מצע הבחירות של חזבאללה ממאי 1992 והמסמך המדיני שאושר בוועידה השלישית של התנועה במאי 1993 שיקפו את התמורה שעברה האידיאולוגיה של התנועה מאז גובשה לראשונה במצעה ב־1985. לראשונה אוזכר בשיח הפוליטי של חזבאללה הזיהוי הלאומי־ערבי של לבנון, ואילו היעד האידיאולוגי הראשון במעלה של חזבאללה – הקמת שלטון אסלאמי בלבנון – לא אוזכר בשמו המפורש והפך מיעד פוליטי לחזון רחוק.²⁶⁰ חזבאללה הפך לחלק בלתי נפרד של המדינה הלבנונית, שממנה הוא תובע הכרה הולמת במעמדו כמייצג הבכיר של העדה

257 "אתר איראני פרסם נאום, שנשא מזכ"ל חזבאללה בפורום סגור בו הביע נאמנות מוחלטת למנהיג איראן. הצהרות דומות התפרסמו בעבר ע"י בכירים מאיראן ומחזבאללה", מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש אלוף מאיר עמית, 15 במרץ 2018.

258 Laila Bassam, "Hizbollah says gets support, not orders, from Iran", Reuters, February 7, 2012.

259 "אתר איראני פרסם נאום".

260 שפירא, **חזבאללה בין איראן ולבנון**, עמ' 185-187.

הלבנונית. דגלה של הרפובליקה האסלאמית של איראן הוצנע, אף כי איראן בראשות ח'אמנהאי נותרה מקור הסמכות והציות של התנועה השיעית הלבנונית.²⁶¹ בעקבות נסיגת צה"ל מלבנון בשנת 2000 ניצב הארגון בדילמה גוברת ביחס לזהותו, למטרותיו ולהמשך דרכו. במרכז הדילמה עמדה הבחירה בין שני וקטורים מנוגדים שאפיינו את התפתחות הארגון. מצד אחד, מחויבותו לאיראן וליסודות האידיאולוגיים, הדתיים והעדתיים שעל בסיסם החל הארגון את דרכו, ושבצילם בחר בהתנגדות עיקשת מול ישראל. מן הצד האחר, הרצון הגובר להתכנס פנימה ולהפנות משאבים לאחיזת הארגון במדינה דרך הפוליטיקה, הכלכלה והרצון לקבל לגיטימציה רחבה במדינה השסועה, יחד עם התעצמות צבאית מהירה.²⁶² יתרה מזאת, האינטרסים של חזבאללה אינם חופפים תמיד לאלה של איראן. כך למשל, השתתפות הארגון במלחמת האזרחים בסוריה פגעה בדימויו בעולם הסוני הערבי והגבירה את הלחצים הפנימיים על הארגון. הלגיטימיות של חזבאללה בלבנון ובאזור נבעה במידה רבה מהתנגדותו לישראל, כפי שבאה לידי ביטוי במאבק נגד הכיבוש הישראלי בדרום לבנון עד שנת 2000 ובמהלך מלחמת לבנון השנייה ב-2006. לעומת זאת, תמיכת הארגון במשטר אסד בסוריה ערערה את האהדה כלפי הארגון בעולם הסוני וכן בקרב דעת הקהל הלבנונית – דבר שנוצל בידי יריביו הפוליטיים כדי להאשים את הארגון בהיותו מחויב לאיראן יותר מאשר ללבנון ולעולם הערבי.²⁶³ אף על פי כן, מעורבותו הגוברת של חזבאללה בסוריה אפשרה לארגון לצבור מוניטין של שחקן חזק המשיג את מטרותיו ומצליח להשפיע בצורה לא מבוטלת על המציאות בסוריה. כתוצאה מכך יכול היה חזבאללה להיכנס לשורה הראשונה של הכוחות המשפיעים על המתרחש באזור, והוא נתפס כיום כשותף מרכזי בקבלת ההחלטות ברמה המדינית-אזורית, יחד עם בעלי בריתו האיראנים והרוסים.²⁶⁴ גם בכירים איראנים התייחסו בעשור האחרון לפעילותו האוטונומית של חזבאללה, לכל הפחות בעניינים הנוגעים לפוליטיקה לבנונית פנימית. בכיר לשעבר במשמרות המהפכה אף אמר כי בשונה משותפיהן של ארצות הברית ובעלות בריתה באזור, שותפיה של איראן יכולים לסמוך עליה, משום שהיא מכבדת את עצמאותם ונמנעת מלהכתיב להם.²⁶⁵

261 שם, עמ' 204.

262 רומן לוי, "שינוי הזהות ותפיסת היסוד של חזבאללה", **עדן אסטרטגי**, כרך 19, גיליון 2 (יולי 2016), המכון למחקרי ביטחון לאומי, עמ' 43-44.

263 Johnston et al, "Could the Houthis Be", p. 31.

264 לוי, "שינוי הזהות", עמ' 52-53.

265 International Crisis Group, "Iran's Priorities", pp. 13-14.

האירועים שהתרחשו בזירת העימות בין חזבאללה לבין ישראל בשנים האחרונות ממחישים היטב את דילמת הזהויות שבה נתון חזבאללה, ובעיקר בין זהותו כארגון לבנוני שיעי פטריסטי לבין היותו ארגון שיעי המזדהה עם המהפכה האסלאמית האיראנית, תומך באיראן ונתמך על ידה. חזבאללה הוא רכיב מרכזי בציר ההתנגדות האסלאמית-שיעית. בה בעת הוא גם ארגון אוטונומי רב-פנים בלבנון: תנועה פוליטית, שבשנים האחרונות העמיקה את השתלבותה במערכת הממשלתית הלבנונית; ארגון כלכלי; תנועה חברתית הדואגת לרווחתה של האוכלוסייה השיעית בלבנון; לרשותו צבא חזק ועצמאי, שלו זרוע מבצעית המבצעת פעולות טרור ומעורבת גם בפלילים; תנועה דתית ותרבותית. בתהליך קבלת ההחלטות של חזבאללה אכן קיימת דינמיקה בין שלל זהויות אלה, הדרות בכפיפה אחת, אשר לרוב מתקיימות בהרמוניה ולעיתים ניכרת דווקא הסתירה שביניהן.²⁶⁶

המיליציות השיעיות בעיראק

בשונה מלבנון, שבה פעלה איראן באופן בלעדי עם ארגון חזבאללה, הנסיבות שנוצרו בעיראק מאז הפלישה האמריקאית ב־2003 אפשרו לאיראן לעבוד במקביל מול מספר מיליציות שיעיות, שנבדלו זו מזו במידת מחויבותן ונאמנותן לרפובליקה האסלאמית. בעוד שכמה מהן, בראשן כתאא'ב חזבאללה, עצאא'ב אהל אל-חק וחרכת אל-נג'באא, ביטאו מחויבות רבה יותר לטהראן ולתפיסת שלטון חכם ההלכה, מיליציות שיעיות אחרות נהו אחר מנהיגותו של איש הדת השיעי הבכיר בעיראק, איתאללה עלי סיסתאני. יתר על כן, גם מיליציות שנחשבו בעבר נאמנות לאיראן, בראשן ג'יש אל-מהדי בהנהגת מוקתדא אל-צדר, אימצו עם השנים גישה ביקורתית כלפי ההשפעה האיראנית בעיראק. זאת בין היתר בשל רצון להשתלב במערכת הפוליטית העיראקית ולזכות בתמיכת דעת הקהל העיראקית, שלפחות בחלקה הייתה מסויגת מהמשך המעורבות האיראנית בענייניה הפנימיים של עיראק. אל-צדר, בנו של איש הדת השיעי הבכיר איתאללה מוחמד צאדק אל-צדר, הופיע כמנהיג שיעי עממי לאחר הפלישה האמריקאית לעיראק. אף כי בילה שנים ארוכות באיראן במהלך שלטונו של סדאם חוסיין, הוא הסתכסך במהלך השנים עם איראן והחל לנקוט עמדות ביקורתיות במיוחד כלפי מעורבותה הגוברת בעיראק. הוא גם ניסה למצב עצמו כחלופה עיראקית פטריסטית להנהגה העיראקית הנוכחית, המוכנה להסכין עם המשך ההשפעה האיראנית.

266 יורם שוייצר ואורנה מזרחי, "מורכבות השיקולים שהנחו את תגובת חזבאללה לתקיפות הישראליות", מבט על, גיליון 1210, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 3 בספטמבר 2019.

כל עוד נמשכה המערכה נגד דאע"ש בעיראק, ביטאו המיליציות השיעיות העיראקיות מידה רבה של מחויבות לאינטרסים של איראן, ששימשה מקור תמיכה מרכזי עבורן. בראשית יולי 2017 ביטא אבו־מהדי אל־מוהנדס, שהיה מפקד כתאא'ב חזבאללה וסגן יושב ראש 'הגיוס העממי', את מחויבותו לאיראן בנאום בכנס התאחדות תחנות הטלוויזיה והרדיו האסלאמיות בעיר משהד שבאיראן. בתחילת דבריו הודה הבכיר השיעי למנהיג איראן ח'אמנהאי, לאיש הדת הבכיר העיראקי סיסתאני ולמנהיג חזבאללה נצראללה וציין כי לולא התמיכה שהגישו איראן וחזבאללה, 'הגיוס העממי' לא היה מצליח להגיע להישגיו בהתמודדות מול איומי דאע"ש.²⁶⁷

כתאא'ב חזבאללה רואים במנהיג איראן בעל הסמכות העיקרי שלהם, ובאתר הרשמי של המיליציה מצוין כי היא רואה עצמה מחויבת למודל האיראני של כינון רפובליקה האסלאמית על בסיס תפיסת שלטון חכם ההלכה.²⁶⁸ לטענת שלושה חוקרים ממכון וושינגטון אף קיימות עדויות חותכות, שלפיהן כתאא'ב חזבאללה כפופים ישירות לכוח קודס ופועלים תחת הוראותיו והכוונתו.²⁶⁹ אל־ח'זעלי, מנהיג עצאא'ב אהל אל־חק, ביטא אף הוא מחויבות לחזון האיראני־שיעי. בנאום ב־10 במאי 2017 בפני פעילי המיליציה שלו התייחס אל־ח'זעלי לחזון כינונו של "סהר שיעי", שישתרע מאיראן דרך לבנון, תימן, עיראק וסוריה.²⁷⁰

לאחר הכרעת דאע"ש, ובייחוד בעקבות חיסולם של סולימאני ואל־מוהנדס בינואר 2020, התעוררו קשיים ביכולתה של איראן לשמר את שליטתה בקרב המיליציות השיעיות בעיראק, הן על רקע מאבקי כוח בין המיליציות הפרו־איראניות לבין גורמי כוח אחרים ב"בית השיעי" והן על רקע השלכות מותם של סולימאני ואל־מוהנדס, שהצליחו לקיים מידה רבה יותר של שליטה ישירה על המיליציות. ניסיונותיה של איראן לשמר מערכת פיקוח ושליטה בהכוונה איראנית נתקלו בהתנגדות גוברת הן מצד חלק מהמיליציות, כדוגמת עצאא'ב אהל אל־חק, והן מצד מוקדי כוח בתוך כתאא'ב חזבאללה. אף כי כוח קודס ממשיך לשמר בידיו את היכולת לנהל פעילות חשאית איראנית בעיראק, הוא ניצב בפני קשיים גוברים בשליטה על תאים מיליטנטיים מקומיים, שמתנגדים למגמת הדה־אסקלציה מול ארצות

267 "האינטרסים והכוונות של איראן בעיראק ובסוריה כפי שהם משתקפים בהתבטאויות מפקדים בכירים ב'גיוס העממי', מסגרת־על של המיליציות השיעיות בעיראק המופעלת ע"י כוח קדס האיראני", מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש אלוף מאיר עמית, 27 ביולי 2017.

268 האתר הרשמי של כתאא'ב חזבאללה, <https://www.kataibhezbollah.me/about>

269 Michael Knights, Crispin Smith & Hamdi Malik, "Profile: Kataib Hezbollah", Policy Analysis, The Washington Institute for Near East Policy, 1 April 2021, p. 1.

270 מרכז המידע למודיעין ולטרור, "חבורת אנשי האמת", עמ' 7.

הברית ותומכים בהמשך הפעילות נגד הכוחות האמריקאיים בעיראק.²⁷¹ ניתן למצוא ביטוי לקשיים אלה בריאיון של אל-ח'זעלי מנובמבר 2020, שבו התייחס למאמציו של קאא'ני, יורשו של סולימאני כמפקד כוח קודס, לשכנע כמה מיליציות עיראקיות להפסיק את פעילותן נגד הכוחות האמריקאיים בעיראק כדי להימנע מתגובות חריפות מצד ארצות הברית, לקראת סיום כהונתו של הנשיא דונלד טראמפ. אל-ח'זעלי אמר כי הוא שולח מסר ברור לקאא'ני שלפיו עניין זה נוגע למיליציות העיראקיות עצמן, וכי החלטתן בנוגע להמשך תקיפת הכוחות האמריקאיים תתקבל אך ורק על בסיס השיקולים שלהן.²⁷²

החות'ים בתימן

בין איראן לחות'ים קיימת סולידריות שיעית, אף כי החות'ים שייכים לזרם הזידי השיעי ולא לזרם השיעי התרי-עשרי (המרכזי בשיעה), שאליו משתייכת גם איראן. עקב כך, מידת הנאמנות והמחויבות הדתית של החות'ים לאיראן אינה חד-משמעית. בשונה מחלק מהשלוחים האיראניים האחרים, החות'ים נותרו קבוצה תימנית מקומית בעלת הנהגה אוטונומית, הפועלת על בסיס סדר יום תימני.²⁷³ ככלל נראה שהחות'ים אינם ששים להרחיב את מרחב הפעילות שלהם יתר על המידה, ובכך להכניס יריבים חדשים לזירה, עד שהדבר יתאים ליעדיהם האסטרטגיים. מנהיגי החות'ים עבדו אל-מאלכ אל-חות'י אינו רואה עצמו כפוף בצורה כלשהי לאיראן או למנהיג ח'אמנהאי, ובכך יש הבדל משמעותי בין החות'ים לבין חזבאללה או חלק מהמיליציות השיעיות בעיראק.²⁷⁴ בעבר אף פעלו החות'ים נגד ההכוונה האיראנית, למשל בהחלטתם להשתלט על צנעא בספטמבר 2014 בניגוד לעצתם של האיראנים לא לתקוף את בירת תימן.²⁷⁵ בנובמבר 2016 תקף אחד ממנהיגי החות'ים בתימן, מהדי אל-משאט, בחריפות את דברי הרמטכ"ל האיראני באקרי, שהצהיר כי איראן עשויה להקים בסיסים צבאיים בחופי תימן כדי להרחיב את יכולותיה הימיות במים רחוקים מגבולותיה. בתגובה בחשבון הפייסבוק שלו כתב אל-משאט כי אילו היה הרמטכ"ל האיראני

Michael Knights, Crispin Smith and Hamdi Malik, "Discordance in the Iran Threat Network in Iraq: Militia Competition and Rivalry", Policy Analysis, The Washington Institute for Near East Policy, October 2021, p. 1. 271

Hamdi Malik, "Iran's Game Plan for Iraq's Militias", Policy Analysis, The Washington Institute for Near East Policy, April 19, 2021. 272

Johnston et al., "Could the Houthis Be", p. 70. 273

Katherine Zimmerman, "Yemen's Houthis and the Expansion of Iran's Axis of Resistance", American Enterprise Institute, March 14, 2022. 274

Tabatabai et al., "The Iran Threat Network", p. 13. 275

מודע להיסטוריה של תימן, שהפכה במהלך השנים בית קברות לפולשים, לא היה לו האומץ להשמיע דברים אלה.²⁷⁶

התחזקותם של החות'ים והמעורבות הצבאית הסעודית במלחמה בתימן נתפסו על ידי איראן כהזדמנות להגביר את הסיוע לארגון ולבסס את השפעתו בתימן, לאגף את ערב הסעודית מדרום ולאיים על מצרי באב אל-מנדב. הארגון המשיך לשמר, עם זאת, מידה רבה של אוטונומיה בניהול שטחו, בסדרי העדיפויות וביעדים האסטרטגיים שלו. התמיכה האיראנית אומנם מסייעת רבות לחות'ים מבחינה מבצעית, כספית ומדינית, אך לרוב הפנו החות'ים את תשומת ליבם בעיקר למאבק בתוך תימן. גם במערכה מול ערב הסעודית ואיחוד האמירויות, שהיא תולדה של התערבותן במלחמה בתימן, לא ברור עד כמה היו החות'ים מתואמים עם איראן בכל הנוגע לתקיפותיהם בשתי מדינות אלה, שסיכנו לעיתים את מאמציה של טהראן להפיג את המתיחות עם שכנותיה הערביות במפרץ ולשפר את יחסיה עימן.²⁷⁷

הארגונים האסלאמיים הפלסטיניים

אף כי איראן מסייעת גם לארגונים סוניים, העדפתה הברורה היא לעבוד מול שחקנים לא-מדינתיים שיעיים, שלפחות חלקם מוכנים לאמץ את תפיסת שלטון חכם ההלכה, להכיר במנהיגותו של ח'אמנהאי כמקור סמכות דתי ולבטא מחויבות דתית ואידיאולוגית רבה יותר לטהראן. מנגד, איראן הבליטה מאוד את הסיוע שלה לארגונים הפלסטיניים כגשר לעולם הסוני וכביטוי לכך שהיא המדינה היחידה הפועלת למען פלסטין, ושהיא אינה מבחינה בין סונים לשיעים. בעוד שהג'האד האסלאמי הפלסטיני תלוי יותר מחמאס בטהראן ומפגין מידה רבה יותר של מחויבות כלפיה, חמאס ביטא לאורך השנים עמדה עצמאית יותר, שאף הובילה בעבר למשברים בינו לבין הרפובליקה האסלאמית. היחלשות המשטר הסורי בעקבות מלחמת האזרחים איימה לערער את לכידות מחנה ההתנגדות בהנהגת איראן. בשעה שטהראן העמיקה את מעורבותה בסוריה בתמיכה במשטרו של הנשיא אסד, חמאס הפנה עורף לאיראן והצהיר על תמיכתו באופוזיציה הסורית. במאס 2012 הצהיר בכיר חמאס ברצועת עזה צלאח אל-ברדויל, כי ארגונו אינו מתכוון להשתתף בעימות צבאי אפשרי בין איראן לישראל. שבועיים קודם לכן עורר ראש ממשלת חמאס ברצועה אסמאעיל הנייה ביקורת חריפה בטהראן, לאחר שהביע תמיכה במתנגדי הנשיא

²⁷⁶ "Houthi leader slams Iranian Chief of Staff", Middle East Monitor, 28 November 2016.

²⁷⁷ מרכז המידע למודיעין ולטרור, "תנועת החות'ים", עמ' 8-9.

הסורי בנאום שנשא בקהיר. אכזבת איראן מהתנהלות חמאס הביאה לצמצום ניכר בהיקף הסיוע לחמאס, אם כי לא להפסקתו המוחלטת.²⁷⁸

נפילתו של שלטון האחים המוסלמים במצרים בקיץ 2013 ומבצע צוק איתן עוררו תקוות מחודשות בטהראן בנוגע לאפשרות לשקם את יחסיה עם חמאס, בדרך להשגת דריסת רגל מחודשת ברצועת עזה ולהגברת השפעתה בזירה הפלסטינית. אלא שעם תחילת המתקפה הסעודית בתימן במסגרת מבצע 'סופה נחרצת' במארס 2015 ביטא חמאס תמיכה בנשיא תימן המודח, והביע למעשה תמיכה במתקפה הסעודית. הודעה זו נתפסה בעיני איראן כסטירת לחי מצד חמאס וכעדות להעדפתו את קידום קשריו עם ערב הסעודית והמחנה הסוני על פני הידוק קשריו עם טהראן. האתר האיראני פרדא ניוז תקף במאמר פרשנות את הודעת חמאס וטען כי היא מעידה על כך שחמאס לא למד לקח מניסיון העבר שלו כאשר הפנה עורף לאיראן ולסוריה, חרף תמיכתן ההיסטורית בפלסטינים.²⁷⁹

מלחמת האזרחים בסוריה והמתקפה הסעודית בתימן העיבו גם על היחסים בין איראן לג'האד האסלאמי הפלסטיני, בעקבות סירובו של הארגון לגנות את המתקפה הצבאית הסעודית. המשבר ביחסים נפתר באביב 2016, לאחר שיחות שקיימה משלחת הג'האד האסלאמי בראשות מנהיג הארגון בטהראן עם ההנהגה האיראנית, ובכלל זה עם מפקד כוח קודס, סולימאני.²⁸⁰ המשבר הזמני בין איראן לחמאס, ובמידה פחותה גם עם הג'האד האסלאמי, אף הוביל בשנת 2014 למתן חסות איראנית לתנועת אל-צאברין ברצועת עזה. ראשיתו של הארגון בגרעין פעילים בכירים, שפרשו מארגון הג'האד האסלאמי בשל מחלוקת פנימית ואימצו את הקו האידיאולוגי של איראן וכן את השיעה האימאמית. התערעורת היחסים בין איראן לחמאס הניעה את הרפובליקה האסלאמית לפעול למען טיפוח בעלי ברית מקומיים חלופיים, שיהיו נאמנים לה על בסיס הזהות השיעית ויהוו תשתית שניתן יהיה להסתמך עליה ברחוב הפלסטיני. מבחינה אידיאולוגית קסמה לאנשי אל-צאברין תפיסת העולם של ח'ומיני, שייחס לפלסטין מקום מרכזי בחזון העולם המוסלמי שלו. חברי הארגון עשו שימוש בטרמינולוגיה שיעית, באמצעות סיסמאות דוגמת "הדרך לשחרור פלסטין עוברת בכרבלא"; "המאבק בישראל מצריך אימאם חוסיין מודרני" או "בשבילך חוסיין".

278 רז צימט, "צוק איתן כהזדמנות להתקרבות בין איראן לחמאס", הפורום לחשיבה אזורית, 31 ביולי 2014.

279 רז צימט, "איראן והמשבר בתימן: הזדמנויות לצד אילוצים בדרך לביסוס ההשפעה האיראנית", **זמן איראן**, מס' 57, 30 במארס 2015, מרכז אליאנס ללימודים איראניים באוניברסיטת תל אביב.

280 מנשרוף, "בין טהרן לעזה".

בתחילת דרכה הקפידה הנהגת הארגון להצניע התבטאויות מעין אלה, והמפגשים נערכו בדיסקרטיות יחסית בחצרות הבתים. ואולם ככל שהארגון צבר תמיכה וביסס את עצמו בתמיכת איראן, הקשר עם הרפובליקה האסלאמית החל לבלוט בהתבטאויות פומביות של הנהגתו.²⁸¹

ההכרעה במלחמת האזרחים בסוריה, מינויו של אסמאעיל הנייה לראש הלשכה המדינית של חמאס ומינויו של יחיא אל-סנואר למנהיג החדש של חמאס בעזה במאי 2017 – כל אלה הובילו לשיפור בקשרים בין איראן לחמאס. ההתקרבות באה לידי ביטוי בריבוי משלחות חמאס שביקרו באיראן ובהתבטאויות פומביות של בכירי חמאס על חשיבות הסיוע הצבאי שמעניקה איראן.²⁸² אף על פי כן, זיקתו ומחויבותו של הארגון לאיראן נותרה רופפת יותר בהשוואה לשלוחים השיעיים שעימם איראן משתפת פעולה. הדבר נובע הן מחתירת חמאס לשמר מידה רבה של עצמאות ביחס לאיראן והן מהמתח הקיים בין רצונו להסתייע באיראן לבין מחויבותו לעולם הערבי-הסוני.

מרשת שלוחים ריכוזית לרשת מבוזרת

הקשרים הדינמיים בין איראן לארגונים השלוחים והמתח בין מחויבותם האידיאולוגית והפוליטית לטהראן למחויבותם לאינטרסים הייחודיים שלהם השפיעו במידה רבה על מאפייניה של רשת השלוחים האיראניים. מלכתחילה רשת זו לא פעלה לרוב כרשת היררכית בעלת פיקוד ושליטה איראניים ישירים, אלא כרשת רופפת של מרכיבים הקשורים זה בזה במארג של אינטרסים משותפים, לצד חזון אידיאולוגי משותף המבוסס על התנגדות לישראל, לארצות הברית ולבעלות בריתה באזור. בשנים האחרונות, בפרט בעקבות חיסול סולימאני בינואר 2020 וההכרעה שהושגה במערכות הצבאיות שאיראן ושלוחיה ניהלו בסוריה ובעיראק, מנהלת איראן את הרשת באופן מבוזר יותר מבעבר. איראן ממשיכה אומנם לשמר מידה רבה של השפעה ברשת, אך לא בהכרח באמצעות שליטה מלאה וקבועה בכל אחד ממרכיביה. לטענת עזיזי ועז אל-דין, ביזור רשת השלוחים אינו מבטא ירידה בהשפעתה האזורית של איראן אלא ניסיון להתאים את האסטרטגיה האיראנית

281 רוני שולמן, "המעורבות האיראנית בעזה – ארגון אל-צאברין הפלסטיני", **זמן איראן**, מס' 67, 2 בספטמבר 2019, מרכז אליאנס ללימודים איראניים באוניברסיטת תל אביב.

282 "ההתקרבות בין איראן לחמאס: תמונת מצב", מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש אלוף מאיר עמית, 7 בינואר 2018.

בניהול חזית ההתנגדות לשם שימור האינטרסים שלה לאורך זמן.²⁸³ החוקרים הצביעו על כך שהתרחבות הרשת במהלך השנים ועוצמתם הגוברת של מרכיביה השונים הקשו על איראן לנהל אותה באופן ריכוזי כבעבר, תוך שימור העקרונות האידיאולוגיים וסדר העדיפויות הפוליטי לאורך הרשת כולה. יתר על כן, ניהול הרשת באופן ריכוזי הפך אותה לפגיעה יותר, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בהשפעת חיסולם של סולימאני ואל־מוהנדס. כמו כן, המחאה העממית הגוברת בעיראק ובלבנון כנגד המעורבות האיראנית בעניינים הפנימיים של מדינות ערב חייבה חלק משותפיה של איראן להרחיק עצמם ממנה במידה מסוימת, כדי לשמר את בסיס הלגיטימציה שלהם. הצטרפות חלק משותפיה של איראן לקואליציות שלטוניות, למשל בלבנון ובעיראק, הפכה אותם שותפים למערכות פוליטיות מושחתות, והישגיהם הצבאיים והפוליטיים לא תורגמו להישגים כלכליים חברתיים עבור הקהילות השיעיות בארצותיהן. בשל כך גברה הביקורת הציבורית נגד איראן ושותפיה, שנתפסו במידה רבה כחלק מסדר אזורי ישן הפועל נגד אזרחיו.

חיסול סולימאני יצר אתגר כבד משקל לרשת השלוחים האיראנית. סולימאני נהנה מהשפעה רבה על שותפיה של איראן, מה שאיפשר לו להכווין את תהליך קבלת ההחלטות שלהם על בסיס האינטרסים האיראניים. בתור הארכיטקט של הרשת פעל סולימאני באופן אישי כמפקד בכיר וכמתאם פוליטי של הקבוצות הפרו־איראניות. אל־מוהנדס בעיראק, עמאד מוע'ניה בלבנון (שחוסל ב־2008) ומפקד הכוחות האיראניים בסוריה (חוסין המדאני, שנהרג ב־2015) פעלו תחת פיקודו הישיר, ומותם פגע בלכידותה האסטרטגית וביכולותיה האופרטיביות של רשת השלוחים, שהתבססה במידה רבה על קשרים אישיים. יורשו קאא'ני התקשה להכווין את הרשת שלא נוצרה על ידו, בין היתר בשל קשייו בערבית וניסיונו המוגבל בפעילות עם שחקנים לא־מדינתיים בעולם הערבי. השלכות חיסול סולימאני ניכרו בייחוד בעיראק בשל השלכות חיסולו של אל־מוהנדס, שהצליח לשמר מידה רבה של לכידות בין הקבוצות השיעיות השונות. לאחר חיסולם של סולימאני ואל־מוהנדס נאלץ כוח קודס להתאים את יחסיו עם המיליציות השיעיות בעיראק למציאות החדשה. חרף מאמציו של קאא'ני לשפר את מעמדו בקרב המיליציות השיעיות, הצלחתו בביסוס מחדש של שליטת

Hamidreza Azizi & Nancy Ezzeddine, "Iran Increasingly Decentralized Axis of Resistance", 283 War of the Rocks, July 14, 2022.

כוח קודם עליהן נותרה מוגבלת.²⁸⁴ ניגוד האינטרסים הגובר בין איראן לשלוחיה ניכר, למשל, בניסיון מצד מיליציות שיעיות עיראקיות להתנקש בנובמבר 2021 בחייו של ראש הממשלה לשעבר מוסטפא אל-כאזמי, ככל הנראה ללא תמיכה איראנית, ובמספר תקיפות שבוצעו בידי החות'ים כנגד אבו־דאבי, שלא תאמו בהכרח את האינטרס האיראני לשפר את קשריה של טהראן עם איחוד האמירויות.²⁸⁵

בשל האילוצים החיצוניים והפנימיים הפך ציר ההתנגדות מרשת איראנו־צנטרית לרשת מבוזרת, המעניקה לחבריה מידה רבה יותר של אוטונומיה. תהליך זה טומן בחובו סיכון עבור איראן, משום שהיחלשות השליטה האיראנית מפחיתה את יכולתה להשתמש בציר כאמצעי במדיניות החוץ שלה, ואף עלולה להוביל לפעולות בלתי מתואמות מצד שותפיה, שיסכנו אינטרסים איראניים. עם זאת, ביזור הרשת מספק לאיראן מידה רבה יותר של גמישות, יכולת הכחשה ואפשרות להרחיק עצמה מפעולות פרובוקטיביות מצד שותפיה, ועדיין לזכות בתמיכתם בעת הצורך. בכל מקרה, אין משמעותן של התפתחויות אלה התפרקות ציר ההתנגדות בהובלה איראנית. יתרה מזאת, במקביל לתהליך הביזור של הרשת מתחזקים הקשר והסיוע ההדדי בין שותפיה של איראן הפועלים במסגרת רשת זו. שיתוף הפעולה הגובר בין מרכיבי הרשת בא לידי ביטוי, למשל, במפגשים בין בכירי הארגונים הפלסטיניים האסלאמיים לצמרת חזבאללה, ובסיוע מצד חזבאללה לחות'ים ולמיליציות השיעיות העיראקיות באימונים ובהדרכות.

נוסף על כך ניכר מאמץ גובר מצד מרכיבי הרשת להתחמש בנשק מדויק בכמויות הולכות וגדלות, ובמקביל לפתח יכולות עצמאיות בתחום ייצור אמצעי הלחימה, לרבות טילים וכטב"מים, בשל המאמצים (בעיקר מצד ישראל) לבלום העברת אמצעי לחימה מאיראן לשותפיה. אף על פי שהארגונים השלוחים ממשיכים להפיק תועלת מהסיוע הצבאי האיראני, תלותם בנשק איראני פוחתת ככל שמשתפרות יכולותיהם בתחום הייצור העצמי של אמצעי לחימה מתקדמים. התפתחויות אלה יוצרות מידה רבה יותר של מחויבות בין מרכיבי הציר ומאפשרות להם לגוון את המשאבים העומדים לרשותם.²⁸⁶

Hamdi Malik and Michael Knights, "Militia Lionization of Esmail Qaani: Consolidation 284 or Covering Embarrassment?", Policy Analysis, The Washington Institute for Near East Policy, January 24, 2022.

Danny Citrinowicz, "After Soleimani, is Iran losing control of its proxies?", Fathom, 285 February 2022.

Azizi & Ezzeddine, "Iran Increasingly Decentralized". 286

בהתאמת האסטרטגיה האיראנית לנסיבות החדשות במזרח התיכון, שנוצרו לאחר חיסול סולימאני ועל רקע הסכמי אברהם, הזירה הפלסטינית הודגשה ביתר שאת כחזית מאבק מרכזית של ציר ההתנגדות. בראיית איראן, תהליך הנורמליזציה בין ישראל ומדינות ערב יצר הזדמנות להגברת התיאום בין ארגוני הטרור הפלסטיניים חמאס והג'האד האסלאמי לבין יתר המרכיבים בציר ההתנגדות סביב מאבק נגד האויב המשותף – ישראל. כחלק ממימוש האסטרטגיה הזו הוחלט באיראן על הקמת חדר מבצעים משותף, שיהיה אחראי לתיאום ולתכנון צבאי, לוגיסטי ומודיעיני כולל בין חמאס והג'האד האסלאמי בעזה, חזבאללה בלבנון, המיליציות הפרו־איראניות בסוריה, המיליציות השיעיות בעיראק והחות'ים בתימן.²⁸⁷ עוד לפני המלחמה בעזה ניכר ביזור הרשת, לצד הגברת הקשר בין מרכיביה השונים באירועי ההסלמה בגבולות ישראל בפסח 2023. שלל האירועים – שבמרכזם המתיחות בהר הבית והפעלתן של זירות עזה, לבנון ורמת הגולן על ידי חמאס, בהמשך לתקיפות ישראל בסוריה נגד יעדים איראניים – העלו את השאלה עד כמה המהלכים בזירות השונות מתואמים בין כלל גורמי חזית ההתנגדות, בדגש על חזבאללה ואיראן. במערכה זו נודע תפקיד מרכזי לחזבאללה ולמזכ"ל הארגון נצראללה עצמו, הן בזכות ניסיונו והיכרותו רבת השנים עם ישראל והן בשל מעמדו המרכזי והשפעתו בטהראן, שהתחזקו מאז חיסול סולימאני. גם אם ברור שהיוזמה לסבב ההסלמה לא הייתה קשורה באופן ישיר לאיראן אלא להתפתחויות בזירה הפלסטינית ובפרט לאירועי הר הבית, הרי על בסיס תיאום קודם וארוך טווח בין מרכיבי חזית ההתנגדות הדבר נוצל היטב על ידי טהראן ושלוחיה כהזדמנות לביסוס מאזן הרתעה מול ישראל. בהקשר זה ניתן לראות את נוכחותם של ראש הלשכה המדינית של חמאס הנייה ומזכ"ל הג'האד האסלאמי הפלסטיני זיאד אל־נח'אלה בביירות בימים שקדמו להסלמה, את פגישותיהם עם נצראללה וכן את ביקורו של מפקד כוח קודס בדמשק ובביירות. גם אם אירועי ההסלמה לא התרחשו בהתאם ליוזמה איראנית ולא נוהלו על ידי טהראן, הרי מבחינתה היה מדובר בהתפתחות חיובית בכיוון של "התלכדות הזירות", העשויה לאפשר את התרחבותו של עימות עתידי אפשרי עם ישראל לכדי עימות רב־זירתי, שיקשה על ישראל להתמודד עם איראן.²⁸⁸

287 "אתאק עמליאת משתרכ וגרוההא־י מקואמת איג'אד שד" [הוקם חדר מבצעים משותף בין איראן לקבוצות ההתנגדות], תאבנאכ, 29 באוקטובר 2023.

288 סימה שיין ורז צימט, "מתקפת פיוס איראנית כלפי מדינות ערב ואיומים גוברים מול ישראל", מבט על, גיליון 1711, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 18 באפריל 2023.

מרשת שלוחים לפעילות איראנית ישירה

במקביל למגמת ביזור רשת השלוחים האיראנית וחיצוק הקשר בין מרכיביה, ניתן להצביע בשנים האחרונות על העדפה איראנית גוברת לפעילות התקפית ישירה מצד כוחותיה על פני הפעלת ארגונים שלוחים. מאז נטשה איראן בחודש מאי 2019 את מדיניות "הסובלנות האסטרטגית" שנקטה לאחר פרישת ארצות הברית מהסכם הגרעין והשבת הסנקציות הכלכליות נגדה במאי 2018, יזמה טהראן שורה של פעולות התקפיות במרחב המפרץ הפרסי. הצעדים שנקטה איראן כללו שורה של פעולות חבלה במכליות נפט במפרץ עומאן (קיץ 2019), הפלת כטב"ם אמריקאי (יוני 2019) ותקיפה נגד מתקני הנפט הסעודיים באמצעות טילי שיוט וכטב"מים (ספטמבר 2019). אלה נועדו לגבות מחיר מארצות הברית ומבעלות בריתה בגין אסטרטגיית "מקסימום הלחצים" של הנשיא טראמפ, ובו בזמן לנסות להעלות את מחירי הנפט באמצעות חבלה במכליות נפט ופגיעה בתשתיות נפט בערב הסעודית, במגמה להקל את הלחץ הכלכלי המוטל עליה. פעולות אלה בוצעו בהובלה ובמעורבות של יחידות צבאיות איראניות ללא שימוש בשלוחים. כך למשל, תקיפת מכליות הנפט ליד הנסיכות פוג'ירה שבמפרץ עומאן ב-12 במאי 2019 בוצעה בסבירות גבוהה על ידי כוח המשתייך לקומנדו הימי של משמרות המהפכה, ואילו תקיפת מתקני הנפט בערב הסעודית במחצית ספטמבר 2019 בוצעה על ידי זרוע האוויר והחלל של משמרות המהפכה, אף כי איראן ניסתה להציגה כחלק מהמערכה הנמשכת בתימן של המורדים החות'ים.²⁸⁹ גם בזירה הסורית ניתן להצביע בשנים האחרונות על שינוי במאפייני דפוס הפעילות האיראנית מול ישראל, המתבטא בנכונות גוברת מצד איראן להוציא לפועל פעולות התקפיות ישירות נגד ישראל תוך שימוש בכטב"מים וברקטות, אם כי היא מנסה להצניע את מעורבותם של משמרות המהפכה בפעולות אלה.²⁹⁰

אף כי נמשך שימוש נרחב מצד איראן בארגונים שלוחים לקידום האינטרסים שלה באזור, ניתן להצביע על מספר סיבות אפשריות להעדפתה הגוברת בשנים האחרונות לפעול באופן ישיר, ולא להסתפק עוד בפעולות באמצעות שלוחים. ראשית, החשיבות העליונה שאיראן מייחסת למאמציה לחלץ עצמה מהסנקציות האמריקאיות. ההנהגה האיראנית רואה בהקלת הלחץ הכלכלי אינטרס לאומי חיוני וראשון במעלה. לפיכך היא

289 רז צימט, "מאפייני הפעילות הצבאית ההתקפית האיראנית בחודשים האחרונים מעידים, כי איראן מעדיפה פעילות התקפית ישירה של כוחותיה על פני הפעלת ארגונים שליחים (Proxies), מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש אלוף מאיר עמית, 6 באוקטובר 2019, עמ' 3-5.

290 שם, עמ' 6-7.

מבכרת לעיתים פעולות ישירות באמצעות כוחות איראניים על פני הסתמכות על שותפיה. הפעלת ארגונים שלוחים מסייעת אומנם לאיראן לטשטש את מעורבותה הישירה בפעולות התקפיות, אך לארגונים אלה אינטרסים וסדר עדיפויות משלהם, שאינם תואמים בהכרח את אלה של איראן.

כמו כן, יעילותם ואיכותם של ארגונים שלוחים פחותה בדרך כלל בהשוואה ליכולות המצויות בידי איראן. ניהול מבצעים מורכבים בזירות פעולה שונות מחייב תיאום ושליטה ברמות הבכירות ביותר ושימוש ביכולות מבצעיות איכותיות, השמורות בדרך כלל לכוחות המזוינים האיראניים. משום כך איראן מעדיפה להפחית את השימוש בארגונים שלוחים, או לכל היותר לשלבם בפעולות המתבצעות בהובלת כוחות צבאיים איראניים. ניתן גם להצביע על תחושת ביטחון גוברת מצד איראן, המעודדת אותה לנקוט פעולות ישירות ונועזות יותר תוך נכונות לסיכונים מבוקרים לשם מימוש יעדיה האסטרטגיים. זאת בין היתר על בסיס הערכה שיריביה באזור אינם מעוניינים בעימות צבאי נרחב עימה. לכל אלה ניתן להוסיף גם מאבקי כוח פנימיים בצמרת הצבאית-ביטחונית האיראנית ואת שאיפתם של מפקדים בכירים, כדוגמת מפקד זרוע האוויר והחלל של משמרות המהפכה חאג'זאדה, להפגין את יכולותיהם וכישוריהם, כפי שאלה באו לידי ביטוי בתקיפה המוצלחת בערב הסעודית, ולא להותיר את המערכה הצבאית רק בידי כוח קודס.

איראן, התלכדות הזירות והמלחמה בעזה

המלחמה בעזה סיפקה לאיראן הזדמנות משמעותית ראשונה לממש את תפיסת "התלכדות הזירות" באופן נרחב יותר מבעבר. בשונה מסבבי לחימה קודמים בין ישראל לפלסטינים, לרבות אירועי ההסלמה בפסח 2023, המלחמה בעזה הציבה לראשונה איום רציני על אחד מרכיביה המרכזיים של חזית ההתנגדות, ולפיכך גם מבחן משמעותי ראשון ליכולתה של איראן להרתיע באמצעותה את ישראל. אם איראן הופתעה מעיתוי מתקפת חמאס ב-7 באוקטובר 2023 אם לאו, המלחמה בעזה הוכיחה את יכולתו של הציר הפרו-איראני לפעול בסנכרון אסטרטגי תוך חלוקת עבודה בין מרכיביו השונים של הציר והתאמה לנסיבות המלחמה המתפתחות.²⁹¹

Hamidreza Azizi, "How Iran and Its Allies Hope to Save Hamas", War on the Rocks, 291 November 16, 2023; Raz Zimmt, "Iran's Support for Hamas and the Risk of Multi-Front Escalation", War on the Rocks, October 18, 2023.

פעילותה של איראן במלחמה מתאפיינת בהסלמה הדרגתית ללא התערבות צבאית ישירה במערכה, שעלולה הייתה לגרור אותה לעימות ישיר עם ארצות הברית או ישראל. הפעלת תפיסת התלכדות הזירות כללה שילוב חלקי של חזבאללה במערכה, בעיקר נגד מוצבי צה"ל לאורך קו הגבול;²⁹² יותר ממאה תקיפות של מיליציות שיעיות פרו־איראניות בעיראק נגד בסיסים אמריקאיים בסוריה ובעיראק, כדי לגבות מארצות הברית מחיר בגין תמיכתה בישראל וכן לזרז את נסיגת הכוחות האמריקאיים מסוריה;²⁹³ ושילוב החות'ים מתימן במערכה נגד ישראל, בעיקר באמצעות שיגורי טילים וכלי טיס בלתי מאוישים (כטב"מים) לעבר דרום הארץ, וכן תקיפת ספינות בים האדום על מנת להטיל מצור ימי על ישראל ולהביא להתערבות בינלאומית להפסקת תקיפות ישראל בעזה.²⁹⁴ על פי דיווח באתר 'ערבי פוסט' הגיע מפקד כוח קודס קאא'ני במחצית אוקטובר לביקור חשאי בסוריה, כדי לתאם עם ראשי המיליציות הפרו־איראניות בסוריה ובעיראק אפשרות להסלמה במערכה נגד ישראל. במהלך ביקורו הוקם חדר מבצעים משותף לבעלות בריתה של איראן בסוריה ובעיראק, שנועד לפקח על המצב ולתאם את פריסת הכוחות בפיקוד קצינים ממשמרות המהפכה. כמו כן נמסר בדיווח כי קאא'ני ביקר ב־16 באוקטובר 2023 בבגדאד ונועד עם מפקדים במיליציות השיעיות הפרו־איראניות כדי לדון עימם באפשרות לשלבן במערכה.²⁹⁵ במקביל מובילה איראן מאמץ דיפלומטי אזורי ובינלאומי לגיוס תמיכה בחמאס ולסיום מהיר של הלחימה, כדי לשמר עד כמה שניתן את יכולותיו של חמאס. המאמצים המדיניים שלה הגיעו לשיאם בהשתתפותו של הנשיא ראיסי בפסגת החירום של המדינות המוסלמיות והערביות, שהתכנסה ב־11 בנובמבר 2023 בריאד. היה זה ביקור ראשון של נשיא איראני בערב הסעודית ב־11 השנים האחרונות. בשולי הפסגה נפגש ראיסי לראשונה עם יורש העצר הסעודי מוחמד בן סלמאן ונועד עם אמיר קטר, עם נשיאי סוריה ומצרים, עם ראש

292 אורנה מזרחי, "חרבות ברזל: ההסלמה בין חזבאללה לישראל עדיין מתחת לסף המלחמה", מבט על, גיליון 1775, 30 המכון למחקרי ביטחון לאומי, באוקטובר 2023.

293 Michael Knights, Amir al-Kaabi & Hamdi Malik, "Tracking Anti-U.S. Strikes in Iraq and Syria During the Gaza Crisis", Policy Analysis, The Washington Institute for Near East Policy, October 24, 2023.

294 Michael Knights, "An Heir and a Spare? How Yemen's 'Southern Hezbollah' Could Change Iran's Deterrent Calculus", Policy Notes, The Washington Institute for Near East Policy, December 2023, No. 142.

295 "אלהג'ום לן יכון מן לבנון...זיארה קאא'ני לסוריא ואל־עראק תכשף תפאציל אל־תדח'ל אל־איראני אל־מחתמל צ'ד אסראאיל" [התקיפה לא תהיה מלבנון. ביקור קאא'ני בסוריה ובעיראק חושף פרטים על התערבותה האפשרית של איראן נגד ישראל], ערבי בוסת, 18 באוקטובר 2023.

ממשלת המעבר בלבנון ועם שליטה הצבאי של סודאן. בנאומו הציג יוזמה בת עשרה סעיפים, בהם דרישות להפסקת אש, הסרת המצור על עזה, שליחת סיוע הומניטרי, ניתוק הקשרים המדיניים והכלכליים בין המדינות המוסלמיות לישראל, הכרזה על צה"ל ארגון טרור, הקמת בית דין בינלאומי שידון ב"פשעים" של ישראל וארצות הברית, הקמת קרן לשיקום עזה וחימוש העם הפלסטיני במקרה של המשך התקיפות הישראליות. הוא הזהיר שאם הפסגה לא תנקוט צעדים מעשיים הדבר יגביר את התסכול בקרב העמים המוסלמיים, והם עלולים לפעול בעצמם.²⁹⁶ ביקור ראיסי בריאד ביטא מאמץ גובר מצד טהראן לנצל את המלחמה בעזה לקידום יעדיה האזוריים, ובראשם ביסוס ההישגים המדיניים שרשמה בשנה האחרונה בחיזוק קשריה במרחב הערבי ובהפגת המתיחות בינה למדינות ערביות, לרבות מצרים, ירדן ובחריין. כמו כן חתרה איראן לנצל את המשבר כדי לבלום מהלכים מדיניים בלתי רצויים מבחינתה, ובפרט המשך תהליך הנורמליזציה הישראלית-ערבית, בראש ובראשונה עם ערב הסעודית.

בתוך כך איימו בכירים איראנים במהלך המלחמה להרחיב את המלחמה לחזיתות נוספות, אם ישראל לא תפסיק את תקיפותיה בעזה. כך למשל הצהיר שר החוץ עבדאללהיאן במחצית נובמבר 2023, כי המשך "פשעי המשטר הציוני" עלול להביא להרחבת העימות. הוא ציין כי קבוצות ההתנגדות מפעילות לחץ על ישראל באופן מושכל, וכי קיימות יכולות רבות שטרם הופעלו על ידן.²⁹⁷ הדוברים האיראנים הדגישו, עם זאת, כי קבוצות ההתנגדות פועלות באופן עצמאי, מקבלות החלטות על בסיס האינטרסים שלהן ואינן כפופות להנחיות מצד טהראן.²⁹⁸ הימנעות איראן משילוב כלל יכולות הציר הפרו-איראני במערכה נועדה למנוע פתיחת חזית מלאה מול ישראל וארצות הברית, שבראיתיה עלולה הייתה לגבות מחיר כבד מחזבאללה, המשמש נכס אסטרטגי מרכזי של איראן באזור, ואולי אף מאיראן עצמה. זאת בייחוד לנוכח תגבור הכוחות האמריקאיים באזור מייד עם פרוץ המלחמה. הותרת חמאס כשחקן המרכזי במערכה גם שירתה את האינטרס האיראני – לשמר את

296 ליאור בן ארי, "פסגה בסעודיה: ארדואן נגד "הגרעין הישראלי", בן סלמאן לחץ יד לראיסי", Ynet, 11 בנובמבר 2023.

297 "אמיר עבדאללהיאן: מקומת דר חאל תנט'ים פשאר בר צהיוניסתהא וחאמיאנש אסת" [אמיר עבדאללהיאן: ההתנגדות מפעילה לחץ על הציונים ותומכיהם], סוכנות הידיעות אירנ"א, 19 בנובמבר 2023.

298 "אמיר עבדאללהיאן: גרוהאי מקואמת בר אסאס מצאלח ח'ודשאן תצמים מיגרנד" [אמיר עבדאללהיאן: קבוצות ההתנגדות מחליטות על בסיס האינטרסים שלהן], תסנים, 18 בנובמבר 2023.